

RECENZIE

MAŤOVČÍK, A. a kol.: *REPREZENTAČNÝ BIOGRAFICKÝ LEXIKÓN SLOVENSKA*.
Martin, Matica slovenská 1999. 384 s.

Autorský kolektív pod vedením Augustína Maťovčíka sa podujal na veľmi náročnú úlohu, ktorej výsledkom je *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*, zostavený a vydaný v garancii Biografického ústavu Pamätníka národnej kultúry Matice slovenskej v Martine. Publikácia vyšla s finančným príspevkom Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia a s finančnou podporou Divadla West, o. z., Nadácie otvorenej spoločnosti (Open Society Foundation) v Bratislave a matičnej nadácie Prebudená pieseň. Vydaniu tohto lexikónu predchádzala rozsiahla šesťzväzková edícia *Slovenského biografického slovníka* (1986 – 1994) obsahujúca podrobné životopisy množstva osobností, ktoré sa významne či menej významne zapísali do dejín Slovenska.

V úvode zostavovateľ napísal, že tento lexikón je novým príspevkom do súčasnej pestrej palety slovníkových diel, vychádzajúcich u nás v ostatných rokoch vo viacfarebnej škále univerzálnych, odborových bio-bibliografických, výberových, regionálnych a ďalších špeciálne koncipovaných slovníkov personálneho charakteru. Podľa autorov hlavným zámerom lexikónu je podať koncentrovaný prehľad významných osobností Slovenska, ktoré zohrali viditeľnú úlohu vo všetkých sférach tvorivej práce, umeleckého, vedeckého, technického, hospodárskeho a spoločensko-politického života nášho národa od najstarších čias až do súčasnosti (t. j. osobností s uzavretým životom a dielom, ktoré zomreli do konca roku 1997). Ako ďalej autori uvádzajú, „pri zaradení osobností do tohto lexikónu si dopredu nevytyčovali počty vytypovaných dejateľov, ale vychádzali z poznania tvorivého prínosu dejateľa do dejín a pokladnice hodnôt nášho národa vo všetkých spomínaných oblastiach, a to bez dogmatických ideologizujúcich a politizujúcich výberových kritérií“.

Napriek tomu, že nijaký zostavovateľ obdobnej publikácie sa svojim výberom osobností nezavďačí každému, napríklad v tomto prípade prevládajú heslá spisovateľov, umelcov a vedcov, cirkevných a krajiných hodnostárov, kultúrnych organizátorov (dejateľov), politikov či štátnikov, nemožno nechať nepovšimnutú skutočnosť, že v tomto lexikóne jeho autori predviedli svoj negatívny prístup k osobnostiam vojenských dejín Slovenska. Veď 15, resp. 17 zaradených vojenských osobností, z celkového počtu 875, to jasne dokazuje.

Recenzent vzhľadom na odborné zameranie, ako aj samotný profil časopisu, prirodzene sústredil hlavnú pozornosť na spomínaných 15 osobností. Medzi nimi je desať generálov (Ján Ambruš, Ferdinand Čatloš, Martin Dzúr, Ján Golian, Mikuláš Ferjenčík, Jozef Martin Kristín, Augustín Malár, Július Nosko, Jozef Turanec a Rudolf Viest), traja dôstojníci (Jozef Gabčík, Viliam Talský a Mírko Vesel), jeden letec (Oto Smik; autori asi zabudli, že je generálom in memoriam – pozn. M. Č.) a partizánsky veliteľ (Viliam Žinger taktiež generál in memoriam). Už len holé konštatovanie, že všetky tieto osobnosti pôsobili v 20. storočí, poukazuje na to, že autorom nevyšiel zámer podať aj koncentrovaný prehľad vojenských osobností Slovenska od najstarších čias až do súčasnosti. Okrem vojvoduca a krajinského hodnostára Jána Pálfiho (s. 249 – 250), resp. Mórica Beňovského (s. 34-35), ktorý však bol v prvom rade vojak, a nie cestovateľ, ako sa uvádza v záhlaví za jeho menom, čitatelia budú darom hľadať také vojenské osobnosti akými, napríklad boli: vojvodca a krajinský hodnostár Mikuláš Pálfi (1552 – 1600), vojvodca a poľný maršal Andrej Hadik (1710 – 1790), strážmajster a večný vojak Ladislav Škultéty Gabriš (1735 – 1831), alebo priekopník modernej uhorskej kartografie Ján Lipský (1776 – 1826). Jednoznačne treba poukázať aj na to, že ak by sme sa predsa len obmedzili na vojenské osobnosti Slovenska v 20. storočí, nemali by v tomto reprezentačnom lexikóne chýbať aspoň najvýznamnejší účastníci 1. čs. odboja – legionárski dôstojníci: lekár Ján Gustáv Čipka (1881 – 1918), právnik Vladimír Daxner (1888 – 1971) a Štefan Fajnor mladší (1888 – 1918), hospodársky pracovník Rudolf Gábriš (1889 – 1969), prekladateľ a úradník Mikuláš Gacek (1895 – 1971), dôstojník čs. armády – plukovník Emil Eudovít Geryk (1890 – 1953), diplomat a spisovateľ Vladimír Svetozár Hurban (1883 – 1949), Dušan Jaroslav Kardoš (1897 – 1916), podnikateľ a politik Ján Janček mladší (1881 – 1933), podnikateľ Jozef Miloslav Országh (1882 – 1939), pedagóg Ferdinand Písecký (1879 – 1934), bankový úradník Pavel Varsík (1891 – 1939) a mnohí ďalší. Rovnako v tomto lexikóne chýbajú mnohé významné osobnosti 2. čs. odboja – povstaleckí velitelia, ako sú ge-

nerál Ján Černek (1896 – 1977), generál Ján Imro (1897 – 1990), generál Alexander Korda (1907 – 1958), generál Pavol Kuna (1895 – 1982), generál Jozef Marko (1904 – 1981), generál Mikuláš Markus (1897 – 1967), generál Karol Pekník (1900 – 1944), generál Emil Perko (1905 – 1984) atď., z ktorých mnohí boli po roku 1948 degradovaní a prepustení z armády, prenasledovaní a uväznení komunistickým režimom.

No oveľa závažnejším zistením je skutočnosť, že v tejto publikácii nie je takmer z toho mála vojenských osobností takmer ani jedno životopisné heslo, ktoré by neobsahovalo množstvo faktografických chýb, alebo nesprávne použité vojenskú terminológiu. Z rozsahových dôvodov nebudem uvádzať všetky chyby a nedostatky, poukážem však aspoň na najkriekľavejšie.

Ján Ambruš (1899 – 1994), s. 11:

- K leteckému pluku 1, dislokovanom v Prahe, bol generál Ambruš pridelený už 1. júla 1925 a od 4. januára 1926 do 16. júna 1926 absolvoval XII. pozorovací kurz pri Leteckom učilišti v Chebe.
- Na brigádneho generála bol Ambruš povýšený už v decembri 1945, a nie ako sa v lexikóne uvádza, roku 1946.¹

Ferdinand Čatloš (1895 – 1972), s. 56 – 57:

- Údaje o Čatlošovom pôsobení v čs. légiách v Rusku sú veľmi všeobecné.
- Niekoľko doplňujúcich údajov: Do čs. légií v Rusku vstúpil dobrovoľne 23. júna 1917 a bol zaradený k 7. čs. streleckému pluku „Tatranskému“, ktorý vznikol 25. júna 1917 v Berezani ako III. záložný prápor Čs. streleckej brigády. Dňa 6. augusta 1917 ustanovený pomocníkom pobočníka veliteľa tohto pluku. V septembri 1918 odkomandovaný do Výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku, kde bol 4. júna 1919 spolusignatárom *Memoranda slovenských legionárov v Rusku* (bolo ich 28 na čele s kpt. J. G. Tajovským, mjr. E. Gerykom, kpt. V. Daxnerom a kpt. R. Viestom – pozn. M. Č.), ktoré predložili splnomocnencovi čs. vlády pre Rusko Bohdanovi Pavlú. Dňa 9. októbra 1919 Čatloš prevzal dočasné velenie III. práporu 12. čs. streleckého pluku „Generála M. R. Štefánika“.²

Jozef Martin Kristín (1897 – 1970), s. 185:

- Je síce pravdou, že generál Kristín bol v rokoch 1918 – 1920 úradníkom v Bratislave a Turčianskom Sv. Martine (najskôr však v Žiline – pozn. M. Č.), avšak v čase od 4. júna 1919 do 12. októbra 1919 bol pridelený ako inštruktor k Jánošíkovej družine v Ružomberku.
- Generál Kristín nebol roku 1945 povýšený na generálmajora čs. armády, ale s účinnosťou od 1. októbra 1946 povýšený do hodnosti brigádneho generála.
- V Ružomberku nevykonával veliteľskú funkciu, ale ako je už vyššie uvedené, funkciu inštruktorskú.
- Na upresnenie k priebehu služby v čs. armáde 1920-1939: Veliteľské funkcie vykonával najprv ako veliteľ čaty v hraničiarskom prápore 8 v Starej Ďali, Veľkom Mederi a Ipel'ských Šahách (1. 5. – 17. 10. 1920), potom v pešom pluku 2 „Jirího z Poděbrad“ v Terezíne (1. 4. – 21. 9. 1922) a neskôr v Litoměřiciach (17. 7. 1923 – 31. 10. 1927). Potom už zastával funkciu veliteľa roty v pešom pluku 17 v Trenčíne (15. 1. 1928 – 30. 1. 1935). Dňa 31. januára 1935 bol pridelený k 2. oddeleniu (spravodajskému) štábu Zemského (krajinského) vojenského veliteľstva v Bratislave a napokon 15. decembra 1938 premiestnený k veliteľstvu VII. zboru v Banskej Bystrici.
- Generál Kristín počas 1. ČSR v Ostrave nepôsobil.³

Augustín Malár (1894 – 1945), s. 210:

- Doplňujúci údaj: V roku 1914, pred vypuknutím prvej svetovej vojny, bol generál Malár teológom na bratislavskej Evanjelickej teologickej akadémii.
- V čs. légiách v Taliansku dosiahol len hodnosť nadporučíka (december 1918) a hodnosť kapitána mu bola udelená s účinnosťou od 1. mája 1919, keď pôsobil ako tlmočník a spravodajský dôstojník na veliteľstve 7. čs. legionárskej divízie z Talianska, ktorá sa zúčastnila bojov o Slovensko.

¹VHA Praha, Kvalifikačný list a záznam o službe Jána Ambruša.

²Tamže, Legionársky spis Ferdinanda Čatloša; HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska, IV. zv. (1914 – 1939). Bratislava, MO SR 1996, s. 63 – 64.

³VHA Praha, Kvalifikačný a kmeňový list Jozefa Martina Kristína.

- Údaje o Malárovom pôsobení v čs. armáde do roku 1939 sú veľmi zovšeobecnené. Možno by, napríklad, čitateľov zaujímalo, že bol jedným z mála čs. dôstojníkov – Slovákov, ktorý absolvoval École militaire speciale v Saint Cyre vo Francúzsku (12. 11. 1921 – 17. 7. 1922).⁴

Július Nosko (1907 – 1986), s. 240:

- Generál Nosko bol od 7. januára 1934 do 30. septembra 1934 frekventantom jazdeckej školy pri Vojenskom jazdeckom učilišti v Pardubicách, a nie na Vyššej jazdeckej škole (taká škola neexistovala – pozn. M. Č.).
- Dôstojníkom čs. armády sa stal 29. júla 1928 v hodnosti poručíka jazdectva, a nie ako sa uvádza v lexikóne, až od roku 1929.
- Údaje o jeho vojenskej službe od roku 1929 do roku 1938 sú veľmi povrchné.
- V roku 1938 nebol v Bratislave hlavný štáb, ale štáb Zemského vojenského veliteľstva, na ktorom Nosko pôsobil v funkcii spravodajského dôstojníka samostatnej spravodajskej skupiny (28. 3. 1938 – 15. 3. 1939).
- Dňa 1. októbra 1946 bol povýšený do hodnosti brigádneho generála, a nie generálmajora (takéto hodnostné označenie sa vtedy nepoužívalo – pozn. M. Č.).
- Od 1. decembra 1947 bol generál Nosko dočasným veliteľom Vysokiej školy válečnej v Prahe a od 1. júla 1948 prevzal jej velenie. Od 1. septembra 1948 sa stal veliteľom Vysokiej vojenskej akadémie.⁵

Viliam Anton Talský (1904 – 1953), s. 335:

- Správne sa má uvádzať: „...veliteľ čaty mìnometnej roty mostného práporu v Bratislave...“, a nie „...veliteľ čaty mostného práporu mìnometnej roty...“
- Na upresnenie: Od 1. októbra 1936 do 13. marca 1939 zastával Talský funkciu prednostu 2. oddelenia štábu veliteľstva 9. pešej divízie v Bratislave. Náčelníkom štábu 9. pešej divízie bol ustanovený až 14. marca 1939 (do 31. 3. 1939 – pozn. M. Č.), a nie ako sa v publikácii uvádza, už od roku 1937.⁶

Jozef Turanec (1892 – 1957), s. 346:

- Úplne mimo pozornosti autorov zostalo Turancovo pôsobenie v cisárskej a kráľovskej armáde v rokoch 1914 – 1918, kde dosiahol hodnosť nadporučíka v zálohe.
- Na upresnenie: V Trenčíne slúžil ako veliteľ guľometnej roty 17. pešieho pluku od 26. mája 1919 do 15. septembra 1922 a potom od 2. novembra 1922 do 25. septembra 1923.⁷

Rudolf Viest (1890 – 1945), s. 362 – 363:

- Dodnes nie je hodnoverne dokázané, že generál Viest zahynul roku 1945 vo Flossenbürgu v Nemecku (rovnako to platí aj v prípade Jána Goliana, s. 93 – pozn. M. Č.). Preto by bolo vhodnejšie uviesť: „pravdepodobne 1945 Flossenbürg, Nemecko.“
- Štúdium na vojenských školách v čs. armáde absolvoval Viest nasledovne: od 5. septembra 1920 do 1. augusta 1921 bol vyslaný do III. kurzu školy generálneho štábu v Prahe, od 15. novembra 1921 do 21. februára 1922 bol frekventantom 2. ročníka VŠV v Prahe, pričom po takmer deväťmesačnom prerušení štúdia v ňom pokračoval od 4. novembra 1922 a úspešne ho ukončil 19. septembra 1923. Nie je archívne podložené, že generál Viest absolvoval kurz leteckého pozorovateľa a okrem toho kurz pre vyšších veliteľov v Prahe absolvoval až od 3. januára do 30. júna 1931 s prospechom veľmi dobrý.
- Zástupcom čs. vojenského ataše v Budapešti bol od 22. januára do 3. novembra 1922, a nie, ako sa uvádza v lexikóne, že v rokoch 1922 – 1923.
- Veliteľom 23. pešieho pluku „Amerických Slovákov“ v Trnave bol ustanovený už 31. decembra 1929.
- Údaj o tom, že prezident Slovenskej republiky Dr. J. Tiso v júli 1940 odňal Viestovi hodnosť generála je irelevantný. Prítom však v lexikóne chýbajú niektoré podstatné údaje o Viestovom pôsobení v čs. zahraničnom odboji od roku 1940 do augusta 1944. Napríklad to, že 22. júla 1940 bol meno-

⁴Tamže, Kvalifikačný list Augustína Malára.

⁵Tamže, Kvalifikačný list Júliusa Noska.

⁶Tamže, Kvalifikačný list Viliama Antona Talského.

⁷Tamže, Kvalifikačný list Jozefa Turanca.

vaný štátnym tajomníkom MNO čs. exilovej vlády v Londýne, 27. októbra 1941 štátnym ministrom tejto vlády, 12. októbra 1942 bol prezidentom Dr. E. Benešom menovaný za člena Štátnej rady v Londýne a pod.⁸

Viliam Žingor (1912 – 1950), s. 383:

- Nie je pravdou, že Žingor bol už od roku 1939 účastníkom občianskeho odboja.
- Jeho výnimočnosť bola predovšetkým v tom, že ako jeden z mála nečlenov ilegálnej KSS na Slovensku začal organizovať partizánske hnutie v Turci.
- Žingor nikdy nebol veliteľom 1. čs. partizánskej brigády, pretože faktickým veliteľom bol P. A. Veličko.⁹

Nakoniec si dovoľujem autorom tohto *Reprezentačného biografického lexikónu Slovenska* (i jeho lektorom) zaželať, aby sa pri ďalších životopisných heslách významných osobností dejín Slovenska nenašlo také množstvo faktografických chýb, aké sa dopustili pri vojenských osobnostiach. Autorom do budúcnosti možno len odporučiť, aby si pri spracúvaní publikácie obdobného charakteru buď osvojili predmetnú problematiku, alebo jej spracovanie prenechali vojenským historikom.

Miloslav Čaplovič

⁸Tamže, Kvalifikačný a kmeňový list Rudolfa Viesta.

⁹CSEFALVAY, F.: Odporca aj obeť. Viliam Žingor, poravili sme vás neprávom – In: Slobodný piatok – Roč. 1, č. 12 (1990), s. 5. Tiež HALAJ, P.: Jubileum Viliama Žingora. In: Bojovník, 42, 1997, č. 15, s. 7 (Medailón).

WILLIAMSON, G.: VĚRNOST JE MOU CTÍ. OSOBNÍ VÝPOVĚDI BÝVALÝCH PŘÍSLUŠNÍKŮ JEDNOTEK SS. Z anglického vydania LOYALTY IS MY HONOR, Brown Packaging Books Ltd. 1995, vydal V. Svojtko et Co., Praha 1999. (Úvod, 9 kapitol, slovník, přílohy, register. 192 strán, 170 fotografií)

Čas ukazuje, že opakované literárne návraty k jednej z najhorších stránok dejín druhej svetovej vojny v Európe, totiž k existencii a pôsobeniu jednotiek SS, nemusia prispievať len k lepšiemu a dôslednejšiemu objasňovaniu pravdy.

Môže sa zdať zbytočné opakovane sa vyjadrovať na stránkach odborných časopisov k literatúre, ktorú ťažko nazvať literatúrou faktu, tobôž odbornou. Ak sa však sústavne objavujú pokusy o zahmlenie pravdy, o skresľovanie dávno známych skutočností, o glorifikáciu neglorifikovateľného, mali by – a musia – nasledovať aj „protiopatrenia“ v podobe realistických pohľadov na prezentované tvrdenia. Recenzovaná publikácia pritom isto patrí k tým, ktoré si podobný prístup priam vynucujú.

Autor knihy bol na stránkach Vojenskej histórie už raz zaradený medzi tých, ktorí patria k serióznejším na poli dejín SS, aspoň v porovnaní s celkovo obskurnou skladbou tejto časti publicistiky!¹ Jeho nová kniha ukazuje, nakoľko je také hodnotenie relatívne. Navonok prezentovaný objektívny prístup je iba maskou, ktorá nedokáže (alebo nechce?) dokonale zastrieť pravú tvár predkladaných zámerov, aj keď na rozdiel od predchádzajúcich prác, recenzovaných J. Korčekom, sa autor vzdialil od faktografie a pre zmenu načrel do rozsiahleho spomienkového fondu bývalých príslušníkov zbraní SS.

Na prvý pohľad ide o publikáciu, vydanú so starostlivosťou hodnou lepšej veci. Z čisto technickej stránky je kniha vyrobená vzorne – vytlačená na kvalitnom papieri, výborne viazaná, s fotografiami (zväčša zo súkromných zdrojov) vysokej kvality. Keby technickej kvalite zodpovedala kvalita obsahu, mohli by sme hovoriť o prínose k diskutovanej problematike. Žiaľ, opak je pravdou. Je to síce takmer exkluzívna, ale predsa len obrázková propagandistická záležitosť, nič viac.

Už úvodný text na záložke považujeme za nepriamu definíciu (alebo aspoň zreteľné predznamenanie) obsahu: „Byli jednou černí rytíři, kteří nosili odznaky s umrlčí lebkou a byli plni dravé odvahy, která je nikdy neopouštěla ani na bitevním poli. Nebáli se smrti a byli bezmezně oddáni svému vůdci a jeho rozkazům... Tato knížka obsahuje také vzpomínky z bojů, jelikož tyto jednotky se proslavily hlavně na

¹KORČEK, J.: Waffen SS – elita frontových bojovníkov, alebo nacistický nástroj teroru? In: Vojenská história, Roč. 2, 1998, 1, s. 84 a n.

bitevním poli... Existuje také jiný aspekt posuzování jednotek Waffen-SS, a to z hlediska jejich zločinů spáchaných na bitevním poli i mimo něj. Bývalí vojáci Waffen-SS vypovídají v této knize upřímně a otevřeně i o těchto věcech...“

Keby posledná citovaná veta bola pravdivá, iste by ospravedľňovala nielen začiatok citátu, ale predovšetkým knihu samotnú. Ale nie je. Úprimnosť a otvorenosť výpovedí je – ako ukážeme ďalej – fikciou, ktorá nemá s realitou nič spoločné. To sa prirodzene od príslušníkov SS dalo očakávať. Ak však vydavateľ (v posledných dvoch vetách na zadnej strane prebalu) uzatvára úvodný text vetami „Byli muži, kteří nosili černé uniformy Schutzstaffel, nelidská monstra, nebo to byli jenom (zvýraznil S.Ch.) zkušení a dobře vycvičení vojáci? Tato kniha vám poskytne na tuto otázku odpověď.“, posúva sa do ich nepríjemnej blízkosti. Naznačuje totiž čitateľovi, čomu má veriť. A to je prinajmenšom zarážajúce pre krajinu rozsiahlych cvičísk SS, Lidíc, Ležákov a vyčínania „čiernych rytierov“ v povstaleckých pražských uliciach.

Kniha samozrejme, nie je v skutočnosti taká jednoduchá a priehľadná. Naopak. Autorove sprievodné texty sú postavené pomerne veľmi dvojznačne. Už v úvode napríklad pripúšťa, že „v prípade Waffen-SS by jakákoľvek snaha o rehabilitáciu bola zbytočná“, ovšem o niekoľko riadkov ďalej už píše, že napriek všeobecnému vedomiu o ich vraždných zločinoch „Tito muži si ale myslí, že byli především vojáci“ a cíti sa veľmi ukričdení (str. 8 a n.). Ďalej je veľmi stručne načrtnutá história SS až do konca vojny, kedy už boli v jednotkách Waffen-SS bežne zaradení aj príslušníci tzv. rasovo menejcenných národov, „počínajú galantnými a čestnými mužmi z baltských jednotek a konče psychopaty Kaminského ruského oddílu.“ (str. 13) K poslednému tvrdeniu sa dostatočne vyjadril J. Korček², keď ukázal, že títo „galantní a čestní muži“ vyprodukovali zo svojho streda aj najhorších hrdlorezov. Existujú napokon neoddiskutovateľné dôkazy, že vyše 80 % vrahov v SS komandách Einsatzgruppe A, pôsobiacich v Pobaltsku, boli príslušníci práve tých „galantných“ pobaltských národností.³ (O nacistickom chápaní pojmu galantnosť, resp. džentlmenstvo, je autor tejto recenzie ochotný diskutovať s kýmkoľvek od čias, keď mu asi pred štvrtstoročím rozprávala slúžka z majetku Adolfa Eichmanna, ako slušne a ľudsky sa vedel voči svojim zamestnancom správať.) Zdá sa teda, že ak si G. Williamson osvojil určité kliše, neopúšťa ho navzdory známym faktom. To je však ťažko prijateľná devíza knihy, ktorá by mala k súboru memoárov esesákov a jeho zverejneniu pristupovať prinajmenšom veľmi opatrne. Problém je totiž v tom, že autor takýmto vyjadreniami problematizuje iné svoje tvrdenia, aj tie, s ktorými by inak bolo možné súhlasiť. Ak však (predovšetkým mladý) čitateľ bez dostatočného historického rozhradu narazí medzi oprávnenými a podloženými tvrdeniami napríklad na tieto spomienky: „Prostě jsem chtěl sloužit v elitní jednotce“, „Všichni měli hezké uniformy, byli dobří kamarádi...“ alebo „... vypadali opravdu elegantně... velmi vznešeně. Byli čistí, dobře vychovaní a velmi elegantní“ (str. 17), môže podľahnúť práve takto prezentovanému pozlátku a k objektívnym tvrdeniam o SS či nacizme začať pristupovať s pochybnosťami. Podkapitoly *Potřeba být vyjimečný a Mládí a idealismus* alebo *Kouzlo elity* spolu s autorovým tvrdením, že „Politické důvody asi nehrály významnou roli při rozhodování mladých Němců, zda mají dobrovolně vstoupit do jednotek SS. U dobrovolníků jiné národnosti... měl však antikomunistický a všeevropský duch mnohem větší význam“ (str. 23),⁴ naše tvrdenie iba podporujú, podobne ako názor, že nemali skutočný záujem o „šílené rasové teórie... Väčšinou měl tento aspekt výcviku na vojáky (rozumej SS – pozn. S. Ch.) tak malý vliv, že jen málokterý si z něho něco pamatuje. Každý si jen vzpomíná, že mu dělalo problémy vnímat ideologické teorie výcviku Waffen-SS.“ (str. 32 a n.) To sú už však postoje autora výrazne určujúce vyznenie celej knihy. A to je veľmi odlišné od iného anglického hodnotenia: napríklad komentár k filmu *Vojnové esá*; Hitlerova vyvolená rasa – chorý sen o SS⁵ otvorene hovorí o gangu nazývanom NSDAP, ktorý si vytváral exkluzívny árijský klub, sformovanie dokonalej rasy, novú identitu nadčloveka stelesnenú v SS – „najjemnejšiu esenciu pojmu človek“.

Prvé kapitoly – *Výcvik a indoktrinace* a *Bratři ve zbrani* – vysvetľujú spôsoby náboru do SS-Verfügungstruppe a Waffen-SS od prvotného princípu dobrovoľnosti, až po donucovanie k vstupu do

²Tamže, s. 89 a n.

³Film *Nacisti – varovanie dejín*. Cesta do Treblinky. STV 1, 13. 2. 2000. Film vznikol za významnej spolupráci s Ianom Kershawom.

⁴GRÜNBERG, K.: *SS. Hitlerova čierna garda*. Praha 1981, s. 383. str. 383, ovšem uvádza, že z celkového počtu menej ako 140 000 nenemeckých príslušníkov zbraní SS z celej Európy skôr väčšina chcela touto službou uniknúť núteným prácam alebo v SS hľadala ochranu pred trestným stíhaním za kriminálne činy.

⁵STV 2, 4. februára 2000. Na tomto filme sa tiež podieľal Ian Kershaw, skutočný odborník na diskutovaný problém.

SS od zlomového obdobia vojny v roku 1942 (pravda skôr by tu malo byť od 1943⁶). Súčasne (ale problematickým spôsobom) poukazuje autor na kvalitatívne zmeny v SS: „Prestože jen malá část vojáků Waffen-SS opravdu věřila fantastickým rasovým teoriím... a byla této myšlence oddána, museli se právě tito vojáci cítit oklamáni při pohledu na balkánské muslimy... To asi sotva byla ta nadřazená rasa, k níž Němci patřili a za níž tak těžce bojovali.“ (str. 28 a n.) Sú tu vymenované odvodné strediska SS (Berlín, Hamburg, Mníchov, Viedeň) a príslušné odvodné obvody, spôsob výberu služby u zbrane, prísne podmienky prijatia (okrem politických a rasových predpokladov aj zdravotné a pracovné), postupné upúšťanie od týchto kritérií v súvislosti s náborom Volksdeutsche, zmluvné podmienky vstupu cudzincov do SS (príslušníci inonárodných légií nemali všetky výhody SS, ale po vypršaní zmluvnej služby sa mohli vrátiť domov). Je tu zmienka o zásluhách SS-gruppenführera Paula Haussera na vytvorení jednotiek SS, o charaktere výcviku, o fyzických nárokoch – „branci museli byť schopni urazit 3 km bojový pochod s plnou výzbrojǎ o váze 100 kg během 20 minut... v reálných bitevných podmínkach pod palbou artilérie a jiných střelných zbraní“ (!) (str. 31), ale aj rozpačitosť, s akou pristupovalo velenie SS k náboženskej viere vojakov. Nepriamo je však elitný výcvik spochybnený napríklad spomienkou Dána, tvrdiaceho: „Můžu tvrdit, že výcvik, kterým jsem prošel u dánského jezdeckví (sic – pozn. S.Ch.), byl dokonce tvrdší než později u Waffen-SS.“ (str. 33)

Ani tu nechýbajú podkapitolky s výrečnými názvami ako *Vyrváření elity*, *Strážit Říši* alebo ďalej *Nepřekonatelná hrdost jednotky* či *Na svou čest* a pod. Podľa autora, evidentne podliehajúceho charakteru predkladaných esesáckych spomienok, sa formovalo v SS „jedinečné krédo“, založené na priateľstve, čestnosti, vzájomnej dôvere a kamarátskych vzťahoch, idúcich naprieč hodnotnými rozdielmi. Ak autor (a zdá sa nám, že so sympatiami) obsiahle vysvetľuje ducha, panujúceho v zbraniach SS, vyznieva potom iba okrajovo priznanie, že plne podliehali nacistickej ideológii – „Proto pro ně bylo nesmírně jednoduché přijímat všechny rozkazy jako opodstatněné. Takže když fanatický důstojník rozkázal svým mužům, aby postříleli všechny kanadské zajatce u ardenského opatství v Normandii, všichni uposlechli jeho rozkaz bez váhání.“ (str. 44) Je smutné, ak britský autor takto akceptuje – a nielen to, s pochopením vysvetľuje – tradičnú výhovorku nacistických zločincov o plnení rozkazov... Ak sa vzápätí vracia k dokazovaniu toho, že vojáci SS neniesli vinu na zločinoch v koncentrákoch a pod., prestáva to byť prekvapením – veď hlavný bol preds a „Smysl pro vzájemnou úctu mezi veliteli a vojáky, obdiv k profesionalitě a galantnosti... hrdost a oddanost...“ Nakoniec vraj iba tieto vlastnosti viedli k povojnovému vzniku HIAG – organizácie pre vzájomnú pomoc vojakov SS. Starostlivo vybrané úryvky spomienok esesákov to napokon „dokumentujú“!

Ďalšie tri kapitoly – *Východní fronta I: Krvavý postup*, *Porážka na západě* a *Východní fronta II: Dlouhý ústup* – zaberajú (na rozdiel od septembrovej poľskej kampane a západného ťaženia) prakticky polovicu knihy. Autor sa v nich od prvých riadkov stavia do – preňho neutržateľnej – objektivistickej pozície pozorovateľa konfliktu dvoch ideológií. Ťažko povedať, či je vinou pôvodného textu alebo prekladu rozpor bezprostredne po sebe nasledujúcich viet – „Podle názoru SS mělo Německo na své výpravě za svým „životním prostorem“ přeměnit Sovětský svaz v poddaný stát. Pro vojáky Waffen-SS, vychované v nacistickém duchu, znamenala válka proti Rusku tažení proti bolševismu.“ (str. 51) Nasleduje stručný prehľad úspechov SS na východnom fronte s upozornením na „ohromné ztráty“ – a tu po prvý raz priznáva, že v rámci Waffen-SS bojovali oddiely z koncentračných táborov (str. 53). Ak sa teda knihou prelína ako jedna zo základných myšlienok tvrdenie, že bojové časti SS nevedeli a ani nemohli vedieť o zverstvách v koncentrákoch, tu autor popiera nielen esesácke tvrdenia, ale aj sám seba. Je síce faktom, že išlo o prísne utajované skutočnosti, ale na druhej strane podľa hlásení gestapa už koncom roku 1942 napríklad vidiecke obyvateľstvo južného Nemecka vedelo o masovom vraždení na východe a vyslovovalo obavy z budúceho trestu.⁷

Nasleduje vysvetlenie príčin rozšírenia počtu divízií SS po stratách a narastaní problémov na východnom fronte. Tieto divízie „mely zachrániť východní frontu“ (str. 57) po Kursku, čo je tvrdenie prinajmenšom čudné, ak pritom autor sám uvádza, že išlo iba o päť divízií (13. horská Handschar, 14. a 15. granátnická, 16. a 17. pancierových granátnikov Reichsführer-SS a Götz von Berlichingen). Akoby nerád, priznáva, že východné ťaženie nezvládali ani elitné jednotky SS a stávali sa postupne obeťou dezorganizácie, rozpadu zásobovania a pod. (tamže). Paradoxne vyznieva, ak v týchto pasážach spomienky vojakov SS hovoria o tvrdej vojnovnej realite aj o vojenských neúspechoch otvorenejšie ako sám autor. Nechýbajú tu

⁶Porovnaj napr. GRÜNBERG, K.: c. d., s. 383.

⁷Nacisti – varovanie dejín. Cit. film.

pravda, tvrdenia o náklonnosti Rusov k príslušníkom SS, o ich ochote pomáhať Nemcom atď. Súčasne autor opakovane hovorí o brutalite Rusov – „Rusové neměli s vojáky SS, jež zajali, žádné slitování. Všichni, kteří nosili znak umrlčí lebky, měli smrt zaručenou“, alebo „Rusové nebrali žádné ohledy na sanitky“ (str. 76 a n.) – bez toho, aby adekvátne hodnotil príčiny alebo počínanie SS.

Na západnom fronte – po spojeneckom vylovení 6. júna 1944 – uvádza kniha ako prvú v bojovom kontakte s útočnickými divíziou SS Hitlerjugend: „Mladí granátníci z této divize často bojovali s velkou odvahou a obětovali své životy. Říkalo se o nich, že byli vycvičeni jako bojovníci, a ne jako vojáci.“ (str. 81) Aj to svedčí o istej zvrhlosti, vlastnej metódam SS – nech už Williamson tieto vety myslel akokoľvek. Na druhej strane je to však tvrdenie, aspoň nepriamo korešpondujúce s kritickými momentmi na východnom fronte už začiatkom roku 1942, keď sa do bojov nasadzovali vedľa nemeckých aj prvé inonárodné jednotky SS, a to bez dostatočného výcviku, čo nakoniec v nemeckých radoch viedlo v marci 1942 k striktnému zákazu príslušníkom SS informovať kohokoľvek o vysokých stratách na fronte.⁸

Kniha veľmi stručne pokračuje ústupovými bojmi v Normandii, počas ktorých „Ztráty Waffen-SS byly ohromné. Divize, které vstoupily do boje se stovkami tanků a tisíci vojáky, byly zredukovány na počet jednoho praporu.“ (str. 82), účasťou na operácii Market Garden a ardenskej ofenzíve až k nevyhnutnosti kapitulácie.

V priamych spomienkach v týchto pasážach sa výrazne prejavuje chaos, do ktorého upadali aj „elitné“ jednotky SS, beznádejnosť ich zápasu napriek nepopierateľnému odhodlaniu a vytrvalosti, bežné vojnové príhody – pravda, so zdôraznením prejavov slušnosti a humanizmu príslušníkov SS voči nepriateľovi. Zaujímavá, no prisučnú je spomienka na Hitlerovu inštrukciú pri príprave ardenskej ofenzívy.

Ústupové boje na východe sa opäť uvádzajú iba vo veľmi skrátenej podobe, navyše bez väčšieho dôrazu na úlohu SS. Rovnako stručná je zmienka o Hitlerovej tendencii zvýšiť počet divízií SS ako jediného nástroja vhodného na dosiahnutie vojnového zvratu, až podozrivu zjednodušené je zachytená kapitulácia Waffen-SS. Pre autora je asi skutočne charakteristické, ak celý pasus končí takto: „Veteráni Waffen-SS, kteří bojovali na východní frontě až do pádu Německa, cítili ve svém srdci bezmeznou oddanost. Možná že v té době někteří vojáci stále ještě věřili, že Německo nakonec zvítězí, ale většina těch, kteří přežili, dnes tvrdí, že to, co je drželo pohromadě a dodávalo jim odvalu v boji, byla jejich oddanost k velitelům a spolubojovníkům.“ (str. 108)

V uvádzaných spomienkach však autor dáva dostatok priestoru aj „džentlmenstvu“ esesákov, aj nenápadným pripomienkam o ich obľúbenosti v okupovaných krajinách vrátane Ruska a Ukrajiny, aj neprekonateľnému hrdinstvu na stratenej varte, ktoré porovnáva s brutalitou, s ktorou sa muži SS stretávali v strete s nepriateľom na východe aj na západe. Nakoniec sa stávajú obeťami aj jednotiek SS pri podozrení z dezercie. Proti autorovým tvrdeniam o vnútornej zomknutosti SS sa tu však opakujú príklady úplného zlyhania disciplíny a organizácie, bezradnosti veliteľských stupňov SS a pod.

Kapitola *Kapitulace* sa zaoberá predovšetkým násilím na vojakoch zbraní SS: „Spojeneční vojáci, kteří objevili peklo koncentračních táborů, nedokázali rozeznat vojáka Waffen-SS od dozorců koncentračních táborů... to bylo také příčinou toho, že pomsta za krutosti spáchané v koncentračních táborech často padla na nevinné vojáky Waffen-SS... samozřejmě že tu nastává otázka, zdali by fakt, že to jsou řádní vojáci Waffen-SS, a ne dozorcí, představoval v očích bývalých zajatců nebo spojeneckých vojáků nějaký rozdíl a zdali by je ušetřili...“ (str. 133 a n.) atď. Vymenúvajú sa tu miesta v Nemecku, kde boli popravení jednotlivci alebo skupinky zajatcov z radov SS. Naproti tomu sa o východnom fronte autor vyjadruje z podstatne globálnejšieho pohľadu, keď hovorí o celých divíziách SS, ktoré zmizli v lágroch. Má však pravdu, ak pripúšťa: „Mohli vojáci Waffen-SS čekat nějakou milost a shovívavost od lidí, o kterých se Himmler vyjádřil, že mohou být zastřeleni bez sebemenší lítosti nebo soucitu? Odpověď je ne!“ (str. 135) Na ďalších stránkach však dostávajú priestor práve opačné vyjadrenia esesákov, z ktorých opätovne zaznieva prevládajúci názor o zväčša neodôvodnene krutom zaobchádzaní aj v zajateckých táborech aj nemocniciach západných spojencov. Že i tu sú podkapitolky typu *Hájit si vojenskou čest* alebo *Rudá msta*, je zbytočné zdôrazňovať.

Predposledná kapitola *Důsledky* vychádza z rozhodnutia norimberského procesu považovať SS ako celok za zločineckú organizáciu. Zo skutočnosti, že sa tak na jednej lodi ocitli skutoční zločinci s tými, ktorí pracovali v nevinnnej výrobe, vyvodzuje autor, že morálne odsudzovanie aj dlhodobý pobyt v zajateckých táborech postihovali vojakov SS neoprávnene. Upozorňuje, že západní spojenci „změnili německým vojákům z Waffen-SS statut válečného zajatce na internovanou osobu. Poté už nebyli pod

⁸GRÜNBERG, K.: c. d., s. 382.

ochranou mezinárodných práv válečných zajatcov a Spojenci s nimi mohli jednat, jak se jim zachtělo“ (str. 150), aj keď to nebolo železné pravidlo. Pritom však v sprievodnom texte stojí jednoznačne na strane príslušníkov zbraní SS, ak píše, že sa stali nielen alibi jedného národa, ale často aj dobrovoľnými vyhnancami. (Iba preto vraj vznikla HIAG.)

Podkapitolky *Smutné dedičtvi*, *Žádost o objektivitu*, *Mýty a realita* alebo *Být hrdý, že jsem Waffen-SS* nakoniec hovoria samy za seba. Za všetky však hovorí jedna z nich – *Nespravedlivá obvinění*. Je to spomienka SS-obersturmbannführera Joachima Peipera, známeho v súvislosti s masakrom amerických vojnových zajatcov v Malmédach počas ardenskej ofenzívy. Aj on popieral vznášané obvinenia, ale francúzski odbojári mu na rozdiel od autora neuverili. Dá sa tak usúdiť z autorovej formulácie prístupu k Peiperovej smrti: „...byl zavražděn francouzskými komunistickými teroristy v roce 1976 v Traves...“ (str. 156). Nemusíme byť stúpenkami individuálneho teroru, aby sme túto formuláciu odmietli. Stačí si uvedomiť, že francúzska a talianska (možno aj holandská) rezistencia – a pokiaľ vieme, vôbec nemusela byť práve komunistická! – si zachovala svoje štruktúry aj rozhodnutia desiatky rokov po vojne. Ak autor píše o vražde a terore, dovoľm si poslážiť vyjadrením človeka z druhej povojnovej generácie, ktoré som práve v súvislosti s uvedeným textom počul: „To poteší!“ A myslím, že takéto vyjadrenie má prinajmenšom rovnaké oprávnenie ako Williamsonovo.

Záverečná kapitola *Úvahy* sa pridrižiava leitmotívu celej publikácie. Vychádza (a treba priznať, že aj odôvodnene) z tvrdenia, že vojnových krutostí sa dopúšťali všetky bojujúce armády, nie výlučne SS. Avšak celú problematiku stavia tak, ako v celej knihe – príslušníci SS boli lepší než ostatní. Pritom ignoruje starú skúsenosť, že každá vojna deformuje ľudí presne podľa Čapkovho *I nenávisť k nízkostem pivoří naše rysy. I hněvem nad bezprávím hrubne náš hlas*. O vierohodnosti autora nakoniec vypovedá aj toto: „během (ardenskej) ofenzívy se pár vojáků z tohoto praporu (t. j. Skorzenyho padákových strelcov) převléklo za Američany a proniklo do nepřátelských linií, kde způsobilo mnoho rozruchu...“ (str. 172). Ak sa takto jednoducho zmenila rozsiahla diverzná operácia takmer na žart niekoľkých jednotlivcov, čo ostatné tvrdenia?

Názory expertů, je názov podkapitolky so stručnými vyjadreniami generálov von Mackensena, Kirchnera, Wöhlera, Guderiana a maršala von Mansteina, tá má za úlohu vyzdvihnúť bojové kvality Waffen-SS. Oveľa výrečnejšie je však *Slovo závěrem*. Bývalý SS-Rottenführer Gerd Rommel napísal: „Všichni jsme zažili bolest a utrpení. Toto je celá pravda. Žádná válka nesplnila ty cíle, které si ze začátku kladli politikové.“ (str. 181) Keby sa bol G. Williamson o túto myšlienku opieral od začiatku, nemusela vzniknúť kniha plná polopráv, banálna, a zbytočná. Spomienkové materiály sú niekedy pre historika dokonca základným ukazovateľom smeru bádania, ak im však chýba výpovedná hodnota, je škoda venovať im výpravnú knihu.

Čo dodať? Okrem faktu, že ide o nudnú propagandistickú záležitosť, azda to najhlavnejšie: svojho času som sa vyjadril o charaktere esesáckych lží v tom zmysle, že sú hlavnou súčasťou povojnových úsilí príslušníkov SS.⁹ Nemám z toho prečo zľaviť, iba môžem dodať: knihe chýba druhá časť názvu, ktorá by mala znieť **Lež je mojou povinnosťou!** Inak by tu nemohli chýbať napríklad vyjadrenia o Lebensbornoch, o priam povinnej bigamii dôstojníkov SS, zavedenej v snahe získať pre plánované stovky divízií SS v roku 2000 dostatok vojakov, o tom, že sa rasová čistota aj iné nároky rozplynuli pod tlakom často nezmyselných strát atď., atď.

Samostatným problémom knihy je preklad. Okrem zjavných alebo menej nápadných priestupkov proti českému jazyku (napr. jezdecktvi místo jezdeckto, domobraná armáda, Waffen-SS s veľkým písmenom na začiatku by vyžadovalo písať aj Wehrmacht rovnako) sa vyskytujú v texte aj v záverečnom slovníku (str. 182 a n.) pojmy a výrazy, ktoré nesvedčia práve o odbornej erudícii prekladateľky. Vyskytujú sa tu dávno zastaralé výrazy, ako napríklad „automatická pistole“ – zjavne automat, resp. samopal (str. 65, 66, 121), vecné nepresnosti „podvozky z českých 38t pancéřových bojových vozů“ namiesto evidentných podvozkov z čs. tankov LT 38 (str. 67), „polopásové vozidlo s kulometem ráže 37 mm“ nieslo skôr kanón rovnakého kalibru (str. 90). Nevie, či spojenci používali pištoľovú muníciu takého kalibru, aby po zásahu bolo možné „strčiť pěst do rány“ (tamže). Kuriozitou je isto aj prezbrosenie tanku Tiger, ktorý „s kulometem ráže 88 mm predstavoval vážnu hrozbu pro nepřátelské tanky“ (str. 93). Práve tak asi miatlo nepriateľov prezbrosenie z guľometu MG 34 (str. 67) na automaty MG 34 (str. 73). Podobne kvázi vojenský je výraz „průsmyk mezi pluky“ namiesto styku (str. 123).

⁹SKORZENY, O.: Mé velitelské operace. Nekonenční bojové akce. Praha 1994. Lang, J. von: Gestapo. Nástroj teroru. Praha 1994. In: Historický časopis, 43, 1995, 2. Tiež Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei...? In: Nové slovo bez rešpektu, V., 18, 1. mája 1995.

Nadväzujúcim problémom je krátky slovník nemeckých vojenských pojmov. „Armee group“ je veľmi nepravdepodobne nemecký výraz. „Gefechtstand“ by malo byť bojové, nie veliteľské stanovište, „Maschinepistole“ by mala znieť Maschinenpistole a je to samopal, nie automatická pištoľ. „Nachrichten“ sú správy, eventuálne spojenie, zatiaľ čo signál je Signal alebo Zeichen. Výrazu „Panzerjäger“ je isto bližší stíhač tankov ako protitankové delo, „Soldatenheim: doslova „vojáci doma“ je na rozdiel od vojenského domova nezmyselný kalk. „Wachregiment“ by mal byť do češtiny prekladaný ako strážni pluk, nie „hlídkový“.

V prípade 23. horskej divízie Waffen-SS KAMA by sa malo v *Bojové štruktúre Waffen-SS* uviesť, že to bola druhá divízia postavená v Chorvátsku (žiaden iný spojenecký alebo okupovaný štát dve SS divízie nepostavil).

Vôbec poslednou pripomienkou je meno maršala Žukova. Ak sa ho nepodarilo v predchádzajúcich autorových publikáciách uviesť správne, nedokázala to ani táto kniha, kde sa pre zmenu volá Georgi. Prečo teda už nie priamo Džordž, aby sa aj v poslednom slove vyjadřila úroveň celej knihy?

Stanislav V. Chytko

B E T T S, Richard K. (ed.): *CONFLICT AFTER THE COLD WAR: ARGUMENTS ON CAUSES OF WAR AND PEACE*.
NEEDHAM HEIGHTS, MA: ALLYN & BACON, 1994, 520 s.

Kniha *Konflikt po studenej vojne: diskusia o príčinách vojny*, ktorej editorom je Richard K. Betts, bola napísaná ako učebnica pre pregraduálnych študentov medzinárodných vzťahov. Predkladá širokú kolekciu kľúčových textov vzťahujúcich sa na debatu o budúcnosti medzinárodnej bezpečnosti po skončení studenej vojny. Kniha je zostavená z 38 príspevkov od 34 autorov (a 2 spoluautorov) a rozdelená do ôsmich častí. Kým prvá časť je úvodom k debate, druhá a tretia časť prezentujú dve hlavné školy myslenia v medzinárodných vzťahoch: realizmus a liberalizmus. Časti štyri až sedem pojednávajú o rôznych aspektoch ovplyvňujúcich situácie medzinárodnej bezpečnosti: ekonomika, politika (ideológia a identita), stratégia a transnacionálne napätie (náboženstvo, migrácia a životné prostredie). Nakoniec, ôsma časť ponúka návrhy ako riešiť situácie po studenej vojne. Každéj časti predchádza úvod od editora. Tieto úvody poskytujú stručný a užitočný prehľad hlavnej témy a osobitný príspevok k danej časti.

Prvé dva príspevky prvej časti sú príkladmi optimistických pohľadov liberalistickej školy na konci 80. rokov. Francis Fukuyama v slávnej eseji *Koniec histórie* tvrdí, že koniec marxizmu-leninizmu znamenal konečné víťazstvo západného liberalizmu. V roku 1989 tvrdil, že aj Sovietsky zväz, aj Čína opustili marxizmus a prijali liberálne ekonomické myšlienky ako jedinú racionálnu cestu vpred. Za predpokladu, že liberálne štáty nevedú medzi sebou vojnu, Fukuyama argumentuje, že koniec studenej vojny označuje koniec horúcich vojen medzi hlavnými mocnosťami. John Mueller o niečo odlišnejšie v článku *Obsolentnosť veľkej vojny* (The Obsolescence of Major War) tvrdí, že morálny progres a zvyšujúca sa cena vojny (mysliac tým straty na životoch) urobili vojnu obsolentnou – neprijateľnou do rovnakej miery ako otroctvo a súboje sú považované za necivilizované. Hoci ani Mueller, ani Fukuyama netvrdia, že svet bude úplne bez vojen, bude sa ťažko dať vyhnúť mnohým konfliktom v Treťom svete, obaja súhlasia, že vojny medzi vyspelými štátmi sú veľmi nepravdepodobné. Samuel P. Huntington (*Chyby endizmu – The Errors of Endism*) a John J. Mearsheimer (*Prečo nám čoskoro bude studená vojna chýbať*) predkladajú realistickú výzvu voči týmto liberálnym pohľadom. Huntington varuje, že studená vojna nebola koncom boja o moc a vplyv medzi štátmi. Súhlasí, že demokracie za normálnych okolností nevedú medzi sebou vojnu, ale poukazuje na to, že väčšina štátov nie je demokratická a že niektoré sa môžu vrátiť späť k autoritárstvu. „Endizmus“ je ilúzia dobrého stavu, ktorý „neevokuje úsilie o nápravu, ale vedie k uvoľnenej spokojnosti“. (s. 35). Realistickejšie argumentuje Mearsheimer, keď tvrdí, že koniec studenej vojny bude znamenať viac, nie menej vojen. Zdôrazňuje výnimočnú stabilitu bipolárneho systému so schopnosťou nukleárnej vzájomne zabezpečenej deštrukcie (MAD – Mutually Assured Destruction) a tvrdí, že najlepšou cestou vpred by bola kontrolovaná proliferácia jadrových zbraní.

Druhá časť obsahuje niektoré kľúčové články s realistickým pohľadom na medzinárodné vzťahy. Podľa tohto prístupu kým život v rámci štátov môže byť morálny, regulovaný zákonmi, a preto zachovávajúci mier, vzťahy medzi štátmi budú vždy anarchické a náchylné ku konfliktom. Príčinou toho je, že medzinárodný systém nemá nezávislú, neutrálnu autoritu, ktorá by mohla navrhnúť a uplatniť riešenie kon-

fliktov. Štáty sú preto ponechané na to, aby sa spoľahli len na seba v dosahovaní bezpečnosti a iných cieľov. Prvé prezentované excerptum je Meliánsky dialóg z *Peloponézskej vojny* od Tukidida. V dialógu, založenom na rokovaní medzi Aténami a spartskou kolóniou Meliou, sa živo diskutuje o dôležitosti moci vo vzťahoch medzi štátmi starovekého Grécka. Druhá časť (*Realizmus a idealizmus*) je výberom z knihy E. H. Carra Dvadsaťročná kríza, 1919-1939. Prezentuje azda najslávnejší realistický referát z medzivojnového obdobia. Tretiu časť (*Počiatky vojny v neorealistickej teórii*) napísal jeden z najznámejších neorealistickej teoretikov, Kenneth Waltz. Neorealisti sa na rozdiel od klasického realizmu zameriavajú menej na humánnu stránku rozhodnutí než na rozličné podnety dávané lídrom štruktúrou medzinárodného systému. Posledné dve časti, *Hegemonická vojna a medzinárodná zmena* od Roberta Gilpina a *Moc, vinníci a zbrane* od Geoffreyho Blaineyho, skúmajú lekcie diplomacie a vojny predchádzajúcich storočí. Kým Gilpin chápe veľké vojny ako výsledky súťaženia medzi nahor stúpajúcimi a upadajúcimi mocnosťami, Blainey tvrdí, že vojna obyčajne prepuká vtedy, keď štáty nemajú istotu o stave svojich síl.

Tretia časť obsahuje tri štúdie podporujúce liberalistický pohľad na medzinárodné vzťahy. Stúpenci liberalizmu na rozdiel od realistického prístupu veria, že kým na medzinárodnej scéne naozaj vládne anarchia, nedostatok najvyššej autority nemusí nevyhnutne viesť k vojne. Politické idey, ktoré vládnu v rôznych štátoch medzinárodného systému, sú tiež dôležité. V demokratických štátoch, ktoré podporujú voľný obchod, je menšia pravdepodobnosť, že sa zapoja do vojny, než je to v iných režimoch. Navyše, na rozdiel od realistov zástancovia liberalizmu veria vo všeobecný progres ľudskej civilizácie, v to, že štáty sú schopné dohodnúť sa na medzinárodných normách správania s cieľom vyhnúť sa konfliktu. Táto viera v historický pokrok smerom k mierumilovnému spolunažívaniu štátov je viditeľná v príspevku K večnému mieru z knihy *O Dejinách* od Immanuela Kanta. Kým prirodzeným stavom medzi ľuďmi žijúcimi vedľa seba je vojna, napísal Kant, „záruka večného mieru nie je nič viac než veľký umelec, príroda (natura daedala rerum)“ (s. 131). V morálnom pokroku ľudstva čoraz viac štátov speje k republikánskemu systému (jediný štátny systém, ktorý „je najvhodnejší pre práva človeka“ – s. 133), a že štáty, podobne ako ľudia, budú vidieť výhodu ukončenia bezprávia a žiť spolu v mieri. Hedley Bull v práci *Spoločnosť a anarchia v medzinárodných vzťahoch* odporuje Kantovmu tvrdeniu, že prirodzený stav medzinárodných vzťahov je podľa Hobbesa (vojna všetkých proti všetkým). No súhlasí s Kantom, že ľudská civilizácia smeruje k spoložitiu v mieri. Medzinárodná anarchia znamená absenciu vlády, a nie nevyhnutne neporiadok, píše autor. Podobne Robert O. Keohane a Joseph S. Nye v práci *Moc a nezávislosť* argumentujú, že „zložitá vzájomná závislosť“ medzi štátmi v modernom svete zredukovala užitočnosť použitia vojenskej sily na riešenie konfliktov. Nakoniec Richard H. Ullman hovorí o klesajúcej hodnote územia ako jednej z príčin, prečo klesá pravdepodobnosť, že moderné štáty napadnú jeden druhý. Navrhuje novú Európsku organizáciu bezpečnosti založenú na kolektívnej bezpečnosti ako najlepšie riešenie pre obdobie po studenej vojne.

Štvrtá časť Ekonomika: Zaujmy a vzájomná závislosť analyzuje liberálne argumenty, ako moderná ekonomická štruktúra štátov s narastajúcou vzájomnou závislosťou znižuje pravdepodobnosť vojny. Článok Normana Angella *Veľká ilúzia* z roku 1913 tvrdí, že „hospodárnosť a priemysel ľudu nezávisí už od expanzie jeho politických hraníc“ (s. 176) Keďže nie je „možné, aby pre jeden národ získal silou bohatstvo alebo obchod druhého národa“, vojna sa stala pre moderné štáty iracionálnou. Geoffrey Blainey oponuje tomuto tvrdeniu v práci *Raj je bazár*: Manchesterskí idealisti, ktorí veria v mier prostredníctvom vzájomnej ekonomickej závislosti, v interpretácii devätnásteho storočia poplietli príčinu a následok. „Väčšina zmien, ktoré boli chápané ako príčiny mieru,“ píše Blainey, „boli pravdepodobne skôr následkami mieru.“ (s. 186). Výsledkom vzájomnej ekonomickej závislosti by mohli byť podľa Blaineyho skôr vojny ako mier. Podobne, aj keď z celkom odlišnej ideologickej bázy, V. I. Lenin v klasickom diele *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* tvrdí, že logika kapitalizmu vedie štáty skôr k ozbrojeným konfliktom než k mierovému obchodovaniu. Iné klasické dielo, ktoré napísal Joseph Schumpeter (*Imperializmus a kapitalizmus*) vidí imperializmus nie ako prirodzene posledné štádium kapitalizmu, ale skôr ako výsledok pozostatkov feudálnych prvkov v kapitalistickej spoločnosti. Čisto kapitalistické štáty nie sú naklonené vojne, keďže vojna neposkytuje ekonomické výhody elite hľadajúcej profit. Analyzujú príčiny druhej svetovej vojny Alan S. Milward v diele *Vojna ako politika* (War as Policy), tvrdí že dôležitý bol spôsob ako riešili ekonomické problémy Nemecka národní socialisti. Odmietnutie liberálneho medzinárodného poriadku a pokus o sebastačnosť sú vyjadrené v teórii *Grossraumwirtschaft* a neskoršej vojenskej expanzii. Kenneth N. Waltz (*Štruktúrne príčiny a ekonomické výsledky*) rozširuje Blaineyho argument, že medzinárodná vzájomná ekonomická závislosť môže viesť k vojne. Vzájomná

závislosť znamená závislosť, a preto zraniteľnosť, ktorej sa štáty pokúšajú vyhnúť. Waltz v roku 1979 tvrdil, že našťastie vzájomná závislosť medzi USA a ZSSR bola nižšia než medzi veľmocami v medzivojnovom období. V poslednom príspevku tejto časti Richard Rosecrance v jeho *Obchod a moc* píše, že dôležitá nie je vzájomná ekonomická závislosť sama osebe, ale jej typ. Po druhej svetovej vojne rast medzinárodných priamych investícií, nelikvidné záväzky v zahraničnej produkcii, znamenali, že ekonomické elity získali silný záujem na ekonomickom bohatstve cudzích štátov.

Piata časť, ako naznačuje jej titul *Politika: Ideológia a identita* zisťuje vplyv politických faktorov na medzinárodnú bezpečnosť. Stanley Kober v článku *Idealpolitik* kritizuje dominanciu realistického myslenia v americkej zahraničnej politike po roku 1945. Realistické odmietnutie ideológie ako faktora v medzinárodných vzťahoch znemožňuje vysvetliť nielen „Gorbačovovu perestrojku“, ale aj vypuknutie druhej svetovej vojny. Jediné liberalizmus alebo „idealizmus“, ako ho nazýva Kober, môže zameriavaním sa na vplyv domácej politiky vysvetliť, prečo nič nemohlo zastaviť Hitlera od vstupu do vojny a prečo sa Sovietsky zväz vzdal impéria. Michael W. Doyle (*Liberalizmus a svetová politika*) stavia na Kantovi, keď v empirickej štúdií ukazuje, že demokratické štáty bojujú proti nedemokratickým štátom, ale medzi sebou nevedú vojny. Nárast počtu demokratických štátov po studenej vojne, ako tvrdí editor v úvode k piatej časti, by mal preto znamenať mierovejšiu budúcnosť. Avšak voči tomuto optimistickému pohľadu existujú námietky. Posledné dva články v piatej časti pojednávajú o jednej z hrozieb pre nové demokracie: o nacionalizme. Kým Ernest Gellner rozoberá teórie o nacionalizme vo výňatku z práce *Národy a Nacionalizmus*, F. Stephen Larrabee analyzuje rozličné národnostné konflikty na Balkáne v článku *Dlhé spomienky a krátke zápalné šnúry: Zmena a nestabilita na Balkáne*.

V šiestej časti je témou *Stratégia: Vojenská technológia, doktrína a stabilita*. V prvej sekcii „Spolupráca pri dileme bezpečnosti“ Robert Jervis diskutuje o vplyve rovnováhy medzi ofenzívou a defenzívou. Keď sú ofenzívne zbrane a stratégie efektívnejšie, či už na bojisku, alebo z finančného hľadiska, pravdepodobnosť vzájomného atakovania štátov bude väčšia. Ak je obrana výhodnejšia, opak je pravdou. Ak by nemeckí vodcovia v roku 1914 vedeli, že na rozdiel od devätnásteho storočia poskytovali guľomety, ostnatý drôt a zákopy obrane výhodu, možno by neboli tak horlivo útočili. Navyše, ak je možné jasne rozlíšiť medzi ofenzívnymi a defenzívnymi zbraňami, dilema bezpečnosti (rast bezpečnosti jedného štátu redukuje bezpečnosť iných) bude menej vážna. V článku *Rok 1914 v novom pohľade* (1914 Revisited) Scott D. Sagan spochybnil vysvetlenie, že teória ‚kultu ofenzívy‘ (teória, že vojenski lídri z rôznych príčin preferujú ofenzívne operácie) môže vysvetliť vypuknutie vojny v roku 1914. Názor, že Európa by nebola išla do vojny, ak by vodcovia akceptovali, že obrana je výhodnejšia, neberie do úvahy, že nemecké ofenzívy boli takmer úspešné v rokoch 1914 a 1918. Navyše ignoruje potrebu mocností Dohody podporovať svojich spojencov. Jack Levy (*Ofenzívna / defenzívna rovnováha vojenskej technológie*) analyzuje, do akej miery môže byť užitočná diferenciácia medzi ofenzívou a defenzívou. Varuje pred využívaním skúseností z prednukleárneho obdobia pri hľadaní riešenia problémov súčasnosti, keď nukleárne zastrážovanie (?-deterrence) prináša úplne nový faktor do problémov. Levy navrhol, že najúčinnejšiu hypotézu vplyvu ofenzívnej-defenzívnej rovnováhy: „čím vyšší pomer síl potrebuje útočník na porážku nepriateľa v pevných obranných pozíciách, tým nižšia je pravdepodobnosť vojny“. (s. 352). Lenže aj táto hypotéza je problematická. Charles H. Fairbanks, Jr. a Abraham N. Shulsky v práci *Kontrola zbraní: Historická skúsenosť* (Arms Control: The Historical Experience) vypracovali prehľad vplyvu odzbrojenia v prvej polovici dvadsiateho storočia. Dejiny neposkytujú nijaký dôkaz, tvrdia, že kontrola zbraní sama osebe stabilizovala medzinárodnú situáciu. Nakoniec je zaradený článok Kennetha N. Waltza *Rozširovanie jadrových zbraní: Viac môže byť lepšie*, na ktorom staval Mearsheimer, keď v prvej časti navrhoval kontrolovanú jadrovú proliferáciu.

Predposledná, siedma časť má názov *Transnacionálne napätie: Náboženstvo, migrácia, životné prostredie*. Zaoberá sa potenciálnymi zdrojmi konfliktov, ktoré presahujú hranice, a tak pôsobia na viac ako jeden štát. Prvý článok *Islamský fundamentalizmus* od Grahama E. Fullera pojednáva o vzostupe radikálnych islamských hnutí. Kým fundamentalizmus ako taký je problémom z hľadiska bezpečnosti Západu, napríklad v podobe terorizmu, Fuller tvrdí, že západné vlády by nemali mať paranoické obavy z islamu. Píše: „Islamisti [t. j. radikálni stúpenovia islamu] tvoria len časť celého spektra islamu.“ (s. 392). Myron Weiner (*Bezpečnosť, stabilita a migrácia*) analyzuje, aký vplyv by mohla mať politická a ekonomická migrácia na medzinárodnú stabilitu. Tvrdí, že utečenci a imigranti môžu destabilizovať aj prijímajúcu, aj odosielajúcu krajinu. Jediným riešením veľkej destabilizujúcej migrácie je intervenovať v odosielajúcej krajine, aby napravila situáciu, ktorá viedla k emigrácii, hoci takáto intervencia sama osebe môže spôsobiť medzinárodný konflikt. Články Johna K. Cooleyo *Vojna nad vodou* a Thomasa F. 'lomer-

Dixona *Environmentálne zmeny ako príčiny akútneho konfliktu* sa zaoberajú vplyvom environmentálnych faktorov na medzinárodnú bezpečnosť. Kým Cooley analyzuje boj o vodu v krajinách Stredného Východu, Homer-Dixon rozoberá, akým spôsobom faktory, ako zhoršenie kvality pôdy, vyčerpanie možnosti rybolovu atď. môžu ovplyvniť stabilitu veľmi chudobných regiónov sveta.

Posledná časť *Záver: Budúcnosti medzi eufóriou a beznádejou* uvádza čitateľa späť k hlavnej téme knihy: Aká bude budúcnosť medzinárodných vzťahov? Päť článkov v závere ponúka názory, ktoré ležia medzi radikálno-liberalistickým a radikálno-realistickým pohľadom prezentovaným v úvode. V druhom výbere z Dvadsaťročnej krízy (*Hranice realizmu*), E. H. Carr diskutuje o rôznych problémoch realistického prístupu. Kým pre realistu je dôležité odhaliť slabosti liberálneho utopizmu, „dôsledný realizmus vylučuje štyri veci, ktoré sa javia ako esenciálne súčasťou každého efektívneho politického zmýšľania: určitý cieľ, emocionálna príťažlivosť, právo morálneho úsudku a báza pre pôsobenie ... čistý realizmus [preto] nemôže ponúknuť nič iné ako holý boj o moc, ktorý znemožňuje akýkoľvek druh medzinárodnej spoločnosti.“ (s. 445 a 447). V článku *Kolektívna bezpečnosť a kontrola zbraní v novej Európe* sa sám editor zaoberá problémami kolektívnych bezpečnostných aliancií a zmluvami o limitácii zbraní. Kým kolektívna bezpečnosť je veľmi atraktívna z idealistického pohľadu, spolieha sa okrem iného na záväzky členov pri identifikovaní a boji proti páchatelovi v období konfliktu. Ako ukázali dejiny, konsenzus v tom, kedy a ako konať, je všeobecne ťažko nájsť. Kolektívne bezpečnostné systémy a zmluvy o limitoch zbraní sú zvyčajne založené na súčasnej situácii, a nie vždy sú zostavené tak, aby flexibilne zabránili budúcim hrozbám. Jack Snyder (*Zabránenie anarchii v novej Európe*) tiež skúma otázky budúcich bezpečnostných organizácií v Európe. Píše: „Kým liberálny optimizmus vidí politický poriadok ako vznikajúci spontánne z harmónie záujmov, a hobbesiovský pesimizmus ho vidí ako určený hegemonickou silou, [v kontraste s nimi] neo-liberálny inštitucionalizmus ho vidí ako vznikajúci z organizovaných postupov pre vyjadrenie záujmov a riešenia konfliktov medzi nimi.“ (s. 479) Snyder analyzuje výhody neo-liberálneho budovania inštitúcií, ale pre problémy bezpečnostnej kooperácie navrhuje strednú cestu medzi realistickou opatrnosťou a neo-liberálnym aktivizmom ako najlepšiu. Hanns W. Maull v článku *Nemecko a Japonsko: Nové civilné mocnosti*, odmieta strach z možného revanšizmu dvoch ekonomických veľmocí. Nakoniec Samuel P. Huntington sa zaoberá budúcimi možnosťami pre zahraničnú politiku USA (*Meniace sa strategické záujmy Ameriky*). Identifikuje tri hlavné záujmy USA (udržanie pozícií ako prvej globálnej mocnosti, zachovanie rovnováhy síl v Eurázii a ochrana amerických záujmov v treťom svete) a navrhuje ako ich dosiahnuť.

Publikácia *Konflikt po studenej vojne: diskusia o príčinách vojny a mieru* je vynikajúcim zborníkom pre všetkých, ktorí sa chcú oboznámiť s akademickou debatou o medzinárodnej bezpečnosti po studenej vojne. Výber textov bol veľmi dobrý, skutočne reprezentujú kľúčové myšlienky predstaviteľov rôznych názorových škôl. Je to možné vidieť aj v tom, že zahrnuté texty sa navzájom citujú. Jedným nevyhnutným problémom kníh, ktoré analyzujú súčasné problémy, je, že veľmi rýchlo strácajú na aktuálnosti. Keďže najnovší článok knihy je z roku 1992, západná intervencia v Bosne a Kosove, expanzia NATO a asertívnejšia pozícia Ruska nie sú tu zahrnuté. Aj napriek tomu kniha poskytuje užitočný úvod do základov ideí, ktoré sa prezentujú v súčasnej odbornej literatúre.

Paal Sigurd Hilde

ANOTÁCIE GLOSÝ

PAULINY, J.: *ARABSKÉ SPRÁVY O SLOVANOV* (9. – 12. storočie). Bratislava, Veda a Bernolákovská spoločnosť 1999, 214 s., 12 máp.

Obdobie 9. – 12. storočia patrí k najmenej známym úsekom našich národných dejín. To z toho dôvodu, lebo pre toto obdobie absentujú písomné pramene, a aj tie, ktoré má naša historiografia k dispozícii, nemajú veľkú vierohodnosť. Pritom pre etnogenézu Slovákov a historický vývoj ich územia je práve 9.-12. storočie osudovým obdobím, spojeným s existenciou a vytváraním Veľkej Moravy, starými Maďarmi a utváraním uhorského štátu, do ktorého sa v priebehu 10. a 11. storočia začlenilo aj celé územie terajšej Slovenskej republiky. Písomné pramene tohto obdobia naša historiografia už dostatočne exploatovala, a preto každý nový prameň, ktorý prispieva k hlbšiemu poznaniu tohto obdobia, je nesporným prínosom.

Do tohto druhu prameňov patria aj autentické arabské správy o Slovanoch z 9. – 12. storočia, od súdobých arabských zemepiscov a obchodníkov (diplomatov). Pramene sa nachádzajú v rôznych knižniciach a rukopisných zbierkach Európy a štátov arabského sveta, z ktorých mnohé ešte nie sú spracované a odbornej verejnosti sprístupnené. Tieto správy, týkajúce sa Slovanov (niektoré sú písané aj po perzsky), pripravil do tlače náš popredný arabista a orientalista prof. Ján Pauliny. Niektoré už vyšli v našich pramenných edíciách (pozri RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. vydanie. Bratislava 1968), ale bez kritického porovnania s originálmi, dostatočných vedeckých komentárov, a často aj s chybami. Preto sa prof. Pauliny podujal predstaviť Slovanov čo najvernejšie a do publikácie zaradil najmä tie arabské správy, ktoré sa dotýkajú územia Veľkej Moravy a Uhorska v 9. – 12. storočí, a teda aj územia našich predkov na strednom Dunaji. Editor do tejto publikácie zaradil len známe a väčšinou už publikované rukopisy arabských geografov a v tejto súvislosti vyslovuje nádej, že sprístupnenie doteraz nespracovaných rukopisných fondov v odľahlých kútoch arabského sveta a nové edície arabských rukopisov vnesú do starších dejín Slovanov nové a závažné poznatky.

Pramenná edícia je rozčlenená na všeobecnú časť, v ktorej autor v štyroch kapitolách na úrovni vedeckých štúdií, približuje historickú a zemepis-

nú problematiku arabských správ o Slovanoch, a na špeciálnu časť, v ktorej sú publikované preklady vlastných arabských textov s vedeckými komentármi. J. Pauliny zaradil do pramennej publikácie desať správ od rôznych arabských autorov, z ktorých každá rozširuje obzor poznania o Slovanoch, ich susedoch, spoločenskom zriadení a o ich spôsobe života. Pred každým prekladom arabskej správy je uvedený stručný prehľad životných osudov a diela jeho autora. Z hľadiska historického zemepisu Slovenska v 9. – 12. storočí majú najväčší význam správy Ibn Rusta v *Knihe vzácných drahocenností*, Ibrahima Ibn Jakuba v *Správě o Slovanoch*, Gardíziho v *Ozdobe dejín*, al-Idrísiho v *Poučnej knihe pre cestovateľa* a al-Garnátiho v *Rozprávani o niektorých zázračných veciach v Magribe* (krajine Pečenehov).

Aj keď každá správa má veľkú výpovednú hodnotu aj o území a obyvateľoch nad stredným Dunajom v období 9. – 12. storočia, obmedzujú sa len na okruh vojenstva, prípadne ďalšie dôležité údaje o Slovensku v období Veľkomoravskej ríše a utvárajúceho sa Uhorského kráľovstva.

Ibn Rusta nám vo svojom diele zo začiatku 10. storočia zanechal jedinečnú zmienku o Svätoplukovi I. (871 – 894), keď napísal: „Ich panovník je korunovaný .... Najvýznamnejší a najznámejší je medzi nimi vládár, ktorý má hodnosť vládcu vládcov. Volajú ho Swít bulk (Svätopluk). Tento panovník má veľa jazdných koní... má vynikajúce, pevné a vzácne brnenie.“ Zmienka o Svätoplukovi sa vyskytuje aj u iných autorov. Ibn Rusta na inom mieste píše, že: „Slovania... nemajú veľa ťažkých zvierat a koňa vlastnia iba významní ľudia. Ich zbraňami sú vrhacie oštep, štít, a kopije.“

Gardízi nám zanechal aj výrečné svedectvo o spoložití Maďarov a Slovanov ešte z čias, keď Maďari sídlili v Zakarpatsku. Píše: „Maďari sú turecký kmeň a ich náčelník má 20 tisíc jazdcov... Maďari ustavične napádajú Slovanov, nútia ich, aby im platili poplatky a správajú sa k nim ako k zajatcom... Prepadávajú Slovanov a Rusov, zaujímajú ich a dopravujú ich do Byzancie, kde ich predávajú.“ Slovanov zas opisuje takto: „Slovania majú málo koní. Obliekajú sa do rubášov a nosia vysokú obuv... Zbrane, ktoré používajú v boji, sú: krátky meč, štít a kopija... Slovania s obľubou stavajú pevnosti (opevnené sídla). Vždy si niekoľko ľudí spolu postaví pevnosť. Maďa i totiž

ustavične útočia na Slovanov a prepadávajú ich. Keď majú prísť Maďari, Slovania sa utiahu do opevnených sídel. V nich trávajú aj zimu a v lete žijú v lesoch.“

Gardízi nám v tomto prípade zanechal dôležité svedectvo o vzájomnom vzťahu medzi Slovanmi a Maďarmi, pričom treba predpokladať, že tento vzťah sa nijako výraznejšie nezmenil ani v časoch, keď Maďari po svojom strastiplnom prechode cez Karpaty dobyli stredodunajský priestor.

Blížšie svedectvo o ich vzájomných vzťahoch zanechal aj al-Marwazí, keď Maďarov charakterizuje ako turecký jazdecký národ, ktorý „žije v jurkách a kočuje, hľadajúc trávnaté pastviny a rastliny“. Pričom Maďari „v zime útočia na Slovanov (a Slovania útočia na Maďarov), takže aj jedni aj druhí v bojoch ukoristia veľa otrokov“.

Z hľadiska najstarších slovenských dejín je však veľmi hodnotná správa al-Idrísího asi z 1. polovice 12. storočia, v ktorej pod názvom Buamija označuje územie Slovenska. Tento názov, bádateľmi označovanom ako Buamija I., súvisí najskôr s českou expanziou pred a po roku 1000 na Moravu a Slovensko. Al-Idrísí nám zachoval aj súdobý opis Bratislavy, nazývanej Búzána, Nitry, nazývanej Nitram, a azda aj Trenčína nazývaného Butaş. Bratislavu, ležiacu pri Dunaji opisuje ako „stredne veľké, kvitnúce mesto s mnohým obyvateľstvom. Je v ňom dostatok rozličných vecí a tovarov potrebných na živobytie, pričom mesto je husto zastavané budovami“. O Nitre píše, že je to „kvitnúce veľké mesto rozložené v širokom údolí s mnohými obyvateľmi a úrodnými poliami. Okolo neho sú vinice a kvitnúce záhrady“. O Trenčíne? (Butaş?) píše, že je to „malé, ale kvitnúce mesto, ku ktorému patria polia a kultivovaná pôda“. Al-Idrísí nám zanechal aj starý názov Karpát (Tatier) ako Balwák (názov však bádatelia interpretujú rozdielne (pozri s. 154, pozn. 37).

Nazdávam sa, že uvedené informácie o pramenom diele prof. J. Paulinyho sú postačujúce na to, aby historici i bádatelia ďalších vedeckých disciplín, zaoberajúci sa obdobím 9. – 12. storočia siahli po tejto výnimočnej publikácii a využili vo svojej práci správy arabských cestovateľov o Slovanoch.

Treba oceniť aj prehľadnú a zrozumiteľnú časť o zásadách arabskej transkripcie, v ktorej autor približuje neľahké čítanie arabských rukopisných textov a ťažkosti spojené s ich prekladmi. Uznanie treba vysloviť Vydavateľstvu VEDA, ktoré arabskými grafickými znakmi priblížilo bežnému čitateľovi aj pre nás exotické a takmer neznáme arabské písmo.

B. Klein

BAĎURÍK, J. – KÓNYA, P.: *SLOVENSKO V HABSBURSKEJ MONARCHII 1526 – 1918*. Bratislava 2000, 123 s.

Zborník ôsmich štúdií vznikol na základe príspevkov z vedeckej konferencie, ktorú pod rovnakým názvom pripravila Katedra slovenských dejín a archívniectva Filozofickej fakulty UK s Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni roku 1998. Vydanie zborníka finančne podporila nadácia Akcia Rakúsko – Slovenská republika – spolupráca vo vede a vzdelávaní. Vzhľadom na tematickú rozličnosť jednotlivých štúdií sa žiada podčiarknuť, že ich spoločnou ťrtou je zámer osvetliť niektoré vybrané otázky politického vývoja Slovenska v období takmer štyroch storočí, keď bolo súčasťou multi-etnického štátneho útvaru, v ktorom vládla dynastia Habsburgovcov.

Charakteristické znaky pôsobenia jedného z najvýznamnejších panovníkov habsburskej dynastie sú obsahom štúdie Alfreda Kohlera *Die Politik Kaiser Karls V. im europäischen Kontext*. Autor pripomína, že rok 2000 znamená tiež 500. výročie narodenia cisára Karola V., ktorý v rokoch 1519 – 1556 vládol Svätej rímskej ríši nemeckého národa a z tejto pozície ovplyvňoval aj habsburské záujmy v Uhorsku. Predstavuje cisára predovšetkým na základe idey „Monarchia universalis“, ktorú sa svojim panovaním usiloval realizovať v dimenziách súdobých mocenských pomerov, určujúcich hlavné tendencie vývinového procesu v európskom rámci.

Príspevok Jána Lukačku *Pokusy Habsburgovcov o prienik do Uhorska v období stredoveku* približuje strategické záujmy tejto dynastie o získanie panovníckeho žezla v uhorskom kráľovstve od konca 13. storočia. Okrem otázok, ktoré súviseli s nástupom Albrechta na uhorský trón roku 1438, sa autorova pozornosť sústredila na ďalšie kroky Habsburgovcov získať si pozície v radoch uhorskej šľachty a za jej pomoci presadzovať dynastické záujmy vládnúť vo viacerých krajinách stredovýchodnej Európy.

Náčrt jednotlivých fáz vládnutia prvého prislušníka habsburskej dynastie v Uhorsku od roku 1526 do uzavretia veľkvaradinského príméria roku 1538 podáva Jozef Baďurík v stati *Osobitosti habsburskej politiky Ferdinanda I. v čase po Moháči v Uhorsku*. Poukazuje tiež na faktory, ktoré určovali postup Habsburgovcov pri uplatňovaní ich uhorskej politiky, ako aj mocensko-politické nástroje, ktoré Ferdinand I. využíval vzhľadom na špecifické pomery v Uhorsku na upevnenie svojej vlády a zabezpečenie pozícií celej dynastie.

Príspevok Mariána Skladaného *Huty bansko-bystrického mediarskeho podniku v čase jeho prechodu pod erárnu správu* pozostáva z dvoch častí. Počiatočná zaznamenáva okolnosti vzniku prvého erárneho podniku v stredoslovenskej banskej oblasti roku 1546, keď sa skončila jeho turzovskofugerovská správa. V druhej autor sprístupňuje originálny prameň z tohto roku, ktorým je inventár nehnuteľností hutníckych zariadení v Banskej Bystrici, Moštenici a Tajove, ktoré predstavovali jadro podniku v období jeho svetovej slávy, aby sa odborné kruhy mohli oboznámiť s údajmi o vyspelosti bansko-bystrického hutníctva medzi polovicou 16. storočia.

Peter Kónya sa v štúdiu *Vstup východoslovenských miest* (Prešova, Bardejova a Sabinova) do protihabsburského odboja v 70. rokoch 17. storočia zameril na účasť týchto slobodných kráľovských miest v ozbrojenom povstaní Františka I. Rákociho roku 1870, ako aj jeho dôsledky na ekonomicko-sociálne a náboženské pomery miest, a najmä postavenie tamjších evanjelických cirkví, ktoré postihol násilný rekatolizačný proces. Autor sleduje dynamické zmeny, ktoré sa udiali v jednotlivých mestách v krátkych časových intervaloch v závislosti od aktuálneho postavenia súperiacich strán. Podáva obraz o postojoch mešťanov k odbojovým silám a škále represálií, ktorými ich trestala cisárska moc. Prináša údaje o materiálnych nákladoch, ktoré museli mestá znášať v súvislosti s potrebami cisárskych vojenských jednotiek a o celkovej devastácii mestského hospodárenia. Poukazuje pritom na narušenie systémuestskej samosprávy a ďalšie negatívne následky pre bežný život mestských komunít.

Štúdia Leona Sokolovského *Počiatky územnosprávnej reformy Jozefa II. na Slovensku (1782 – 1786)* si kladie za úlohu prispieť k hlbšiemu poznaniu vlády Jozefa II. z hľadiska slovenských dejín. Zameril sa na jeho správnu reformu, ktorá sa týkala najvyšších uhorských inštitúcií, ako aj územnej správy Uhorska. Výklad je osnovaný na základe prístupných materiálov z Domáceho, dvorského a štátneho archívu vo Viedni a sústreďuje sa na obsahovú stránku reformy, na základe ktorej vzniklo v Uhorsku desať nových územnosprávnych jednotiek (tzv. dištriktov), z nich tri mali sídlo na Slovensku (Nitra, Banská Bystrica a Košice) a pokrývali väčšinu slovenského územia. Okrem vnútorného usporiadania dištriktov, kde zohrávali naďalej dôležitú funkciu stolice a slobodné kráľovské mestá, priblížil špecifické úlohy dištriktuálnej správy v regionálnom rozmere, ako aj so zreteľom na uhorské a celorišské záujmy a potreby.

Dušan Škvarna pripravil štúdiu pod názvom *Viedeň a slovenské národné aktivity v 40. rokoch 19. storočia*. Poukazuje v nej na význam Viedne pre účinkovanie slovenskej politicko-kultúrnej elity v uvedenom období a načrtáva spektrum podujatí, ktorými sa v centre ríše prezentovali slovenskí vzdelanci. V tomto kontexte uvádza napríklad vydávanie publikácií, štúdií na univerzite a usporadúvanie slovenských besied a bállov. Ďalej sa zaoberá politickými dimenziami vzťahu slovenského národného hnutia k panovníkovi, dvoru a viedenským vládnucim kruhom v súvislosti s formovaním národnopolitického programu a úsilím o získanie ich podpory pre naplnenie slovenských emancipačných zámerov. Príznačne to vyjadruje najmä zdôraznením skutočnosti, že Viedeň sa v revolúcii 1848 – 1849 štyrikrát stala centrom slovenskej politiky, keďže jej vedúce osobnosti pokladali práve sídlo ústredných štátnych inštitúcií za najvhodnejšie miesto na presadzovanie slovenských záujmov.

Otázku chápania dynastie a panovníka v slovenských politických kruhoch v súvislosti s emancipačnými aktivitami a politickými snahami o riešenie slovenskej otázky od 40. rokov 19. storočia do roku 1918 podáva štúdia Romana Holeca *Dynastická vernosť ako atribút Slovákov*. Približuje príčiny orientácie slovenskej politiky na Viedeň, kde slovenskí predstavitelia hľadali ochranu pred maďarizáciou a účinné zákroky panovníka v prospech štátoprávneho uznania národnej svojbytnosti Slovákov. Zachytáva tie aspekty slovenských národnopolitických akcií, ktoré boli priamo zviazané s viedenským dvorom. Poukazuje na zmeny postojov slovenskej politiky k panovníkovi Františkovi Jozefovi I., ktoré vyplynuli z jeho neústretového prístupu k slovenským apelom, aby sa svojou autoritou zasadil za úpravu národnostných pomerov v Uhorsku. Z tohto hľadiska charakterizuje tiež úvahy v slovenských politických kruhoch o možných dôsledkoch naplnenia zámeru následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este pre budúcnosť monarchie, ako aj krátke panovanie Karola I. pred rozpadom ríše roku 1918, ktoré fakticky ukončilo vládnúcu éru habsburskej dynastie.

Zborník dokumentuje, že problematika špecifických stránok vývinových procesov na Slovensku počas existencie habsburskej monarchie poskytuje dostatok tematických oblastí, ktoré je treba spracovať v kontexte s dňaním v celej monarchii a politikou dynastie. Mal by byť podnetom, aby sa v takejto podobe systematicky publikovali aj ďalšie zaujímavé a vedecky nosné štúdie, ktoré prispievajú k adekvátnejšiemu poznaniu slovenských dejín v sledovanom období v širších stredo európskych reláciách.

M. Podrimavský

HIBBERT, CH.: *FRANCOUZSKÁ REVOLUCE*. Domino, Ostrava 1999, preložila Barbora Puchalská, 322 s., 24 s. obrazových príloh.

Vyrozprává formou uceleného príbehu Veľkej francúzskej revolúcie – nepochybne jedného z najvýznamnejších míľnikov európskych dejín – nie je vôbec jednoduchá úloha. V minulosti sa o to pokúšalo viac či menej úspešne množstvo autorov. Staršia historiografická literatúra však venovala tejto téme zväčša len nekritické apológie alebo tendenčné hanopisy. Dielo Christophera Hibberta z Veľkej Británie nepatrí ani do jednej z oboch kategórií. Autorovi sa podarilo úspešne vyvarovať extrémov a Francúzsku revolúciu vníma s typickým britským odstupom a aj istou dávkou svojského anglického humoru. Revolúciu nezatracaie ako zákerný komplot úzkej skupiny sprisahancov proti trónu a oltáru, ani ju neglorifikuje ako pokrokový sociálny zápas. Svoj postoj k príčine a priebehu Francúzskej revolúcie charakterizuje už v úvode výrokom filozofa Alexaisa de Tocquevillea, že „nikdy nebola žiadna udalosť taká nevyhnutná a predsa úplne nepredvídaná“. Autor zdôrazňuje skutočnosť, že hlavnou hybnou silou ľudových nepokojov v začiatkom leta 1789 nebola nespokojnosť s feudálnymi poriadkami, ale všeobecná drahota a katastrofálna ekonomická situácia vyžadujúca radikálny zásah.

Hibbertova kniha je živým a veľmi pútavým opisom revolučných udalostí od zvolania Generálnych stavov do Versailles v roku 1789 až po Napoleonov *coup d'état* 18. brumaira (9. novembra) o desať rokov neskôr. Autor sa sústredil predovšetkým na významné osobnosti a zlomové body, ktoré predučili kurz revolúcie i osudy jej účastníkov, menej už na revolučné myšlienky a idey. Táto kniha je určená skôr obyčajným čitateľom než odborníkom a študentom histórie. Aj pre nich je však zdrojom mnohých nových poznatkov, najmä u nás, kde sme sa doposiaľ mohli stretávať len so spomenutými tendenčnými výkladmi. Najvýznamnejším prínosom Hibbertovej práce je skutočnosť, že uvádza na pravú mieru vyše dve storočia tradované legendy a mýty. Napr. „dobytie“ Bastily, ktorá sa sama vzdala, alebo obsadenie Versailles ani nie tak odvážnymi ako opitými parížskymi ženami, či Napoleonov štátny prevrat, ktorý sa viac než na vojenský prevrat podobal nepodarenému kabaretnému predstaveniu. Nesmierne zaujímavé sú takisto autorove portréty hlavných postáv revolučných rokov: Ľudovíta XVI., Márie Antoinetty, markíza La Fayettea, abbého Sieyésa, Mirabeaua, Dantona, Marata, Robespierra a ďalších. Môžeme sa dozvedieť neznáme detaily o ich pôvode, vzdelaní, záľubách, silných i slabých povahových stránkach.

Lenže v niektorých prípadoch autor mieša seriózne fakty s dohadmi a neoverenými pikantnými perličkami, ktoré majú dielo správne „okoreniť“.

Ale *Francúzska revoluce* nie je oddychové čítanie. S desivou precíznosťou sú v nej opísané výčiny „revolucionárov“, ktorí pod pláštikom vznesených ideálov páchali najohavnejšie zločiny. Najušľachtilejšie výdobytky Francúzskej revolúcie zostanú navždy spojené s hrozným krviprelieváním, ktoré sa začalo už po páde Bastily, pokračovalo vo Versailles 6. októbra 1789 a septembrovými masakrami roku 1792. Výčiny parížskej luzy však boli len slabým odvarom do detailov organizovaného jakobínskeho teroru, ktorý v rokoch 1793 – 1794 zachvátil celú krajinu. Väčšinu jeho obetí pritom paradoxne netvorili šľachtici, odbojní kňazi, zahraniční agenti a iní „reakcionári“, ale obyčajní francúzski remeselníci, robotníci, nádenníci, roľníci a dokonca deti, čo sa v nesprávnom čase ocitli na nesprávnom mieste, nedávali si pozor na jazyk, alebo sa stali obeťou horlivých revolučných tribunálov. Práve táto stránka Francúzskej revolúcie bola u nás dlho tabu. Podobnosť revolučného a komunistického teroru totiž nie je vôbec náhodná. Jakobínski a sovietski komisári nemali spoločné iba meno, ale aj metódy. Iba kult Najvyššej bytosti bol nahradený kultom generálneho tajomníka. Ak máte slabšie nervy, radšej Hibbertovu knihu ani nečítajte.

Napriek tomu, že autor zapracoval do svojho diela obrovské množstvo doteraz neznámych alebo zabudnutých skutočností, zostávajú jeho dejiny Francúzskej revolúcie neúplné. Ch. Hibbertovi sa nepodarilo vybočiť z dlhého radu pozitivistických historikov, ktorí síce vecne a nezaujato komentujú tie najzložitejšie udalosti, ale márne by sme od nich čakali odpoveď na otázku prečo k nim došlo? Prečo sa v najcivilizovanejšej krajine na svete páchali ukrutnosti hodné Džingischánových hord. Prečo boli v epoche osvietenstva a tolerance tisícky ľudí neľudsky mučené a popravené len preto, že prejavili odlišné názory alebo patrili k inej triede, či vlastne stavu – ideológia triedneho boja ešte známa nebola. Ako je možné, že na čelo najkultúrnejšieho národa Európy sa mohli dostať kreatúry ako Robespierre, Marat alebo Saint-Just? Odkiaľ sa vlastne vzala vo vážených tesárskych a murárskych majstroch, usilovných krajčiroch a obuvníkoch, veselých študentoch a skromných predavačkách rýb vôľa páchať najodpornejšie ohavnosti? Na tieto otázky v Hibbertovej knihe odpovede nenájdeme. Ak ich chceme poznať, musíme siahnuť po oveľa zložitejšom čítaní, napr. *Promýšlet francouzskou revolucí* od Françoisa Fureta (Atlantis, Brno 1994).

Formálnych nedostatkov v texte knihy *Francouzská revoluce* našťastie nie je veľa. Český preklad anglického originálu od Barbory Puchalskej má veľmi slušnú úroveň. Čudne však zapôsobí zmienka o revolveroch, ktorými boli vyzbrojení obliehatelia Bastily (s. 72). Odkiaľ ich v ére spredu nabíjaných jednoranových pištolí vzali, zostáva záhadou. Ťažko posúdiť či túto chybičku krásy má na svedomí autor alebo prekladateľka. Oveľa závažnejším nedostatkom sú zmienky o Rakúsku a rakúskych cisároch, hoci titul rakúskeho cisára prijal František II. až v roku 1804 a habsburská monarchia dostala oficiálny názov Rakúske cisárstvo až po rozpustení Svätej ríše rímskej roku 1806. Vo Veľkej Británii zrejme nie sú dejiny strednej Európy veľmi známe, no českí redaktori by ich už mohli ovládať.

Knihu *Francouzská revoluce* dopĺňa bohatá obrazová príloha a dodatky, do ktorých autor zaradil stručné životopisy najvýznamnejších účastníkov revolúcie, chronologický prehľad najvýznamnejších udalostí rokov 1788 – 1799 a užitočný slovníček francúzskych výrazov.

T. Klubert

KOVAŘÍK, J.: *STO DNÍ. Z ELBY K WATERLOO*. Elka Press, Praha 1999, 360 s.

Dňa 18. júna 2000 sme si pripomenuli 185. výročie bitky pri Waterloo. Táto historická udalosť na prvý pohľad s našimi dejinami vôbec nesúvisí, ale to je skutočne klamný dojem. Uzavrelo sa ňou totiž dvadsaťtri rokov trvajúce obdobie krvavých revolučných a napoleonských vojen, ktoré či už priamo alebo nepriamo poznamenali aj dnešné Slovensko. Za všetky príklady stačí spomenúť obliehanie Bratislavy francúzskym vojskom roku 1809. Napoleonova porážka pri dovtedy bezvýznamnej belgickej dedinke znamenala koniec jednej epochy a nástup ďalšej. Obyvateľstvo západnej a strednej Európy zbavené prízraku hrozného Korzičana mohlo potom vyše tridsať rokov nažívať v mieri. Ten bol síce sem-tam prerušený nejakou revolúciou, povstaním alebo štátnym prevratom, no hrôz vojny, tak dobre známych z Goyových plátien, bolo predsa len ušetrené. Národy už nemuseli svojou krvou „zvlažovať“ európske polia a väčšina ich daňových poplatkov nefinancovala všeobecné vraždenie, ale mohla byť vložená do užitočnejších investícií. Celkovému zjemeniu mravov a hospodárskemu oživeniu môžeme ďakovať, že práve v mierových rokoch 1815 až 1848 vznikli najvýznamnejšie diela romantizmu, začala premávať železničná doprava a paroplavba, budovali sa kanály, mosty, stanice a továrne, ktoré spohľadli

slúžia dodnes – skrátka, boli položené základy modernej industriálnej spoločnosti. Bitka pri Waterloo poznamenala vývoj európskeho kontinentu prinajmenšom tak ako vynález parného stroja.

Knihu J. Kovaříka, občianskym zamestnaním kustóda múzea Poldi v Kladne, *Sto dní. Z Elby k Waterloo* nie je len jednou z tisícok štúdií mapujúcich posledné dni Napoleonovej slávy, ale hľadá aj odpovede na závažné otázky: Prečo Napoleon z Elby utekal? Prečo ho francúzsky ľud, ktorý mal cisára pol roka predtým plné zuby, vítal s nadšením? Mal Napoleon vôbec nejakú nádej obstáť proti koalícii nepriateľských mocností? Ako mohol víťaz toľkých ťažení všetko stratiť v jednej – jedinej bitke? A bola vôbec táto porážka nevyhnutná? Autor zároveň vyvracia množstvo nejasností, legiend, neprávd a zámerných skreslení, ktoré sa okolo týchto udalostí od pamätnej daždivej júrovej nedele navršili. Za kvalitu predkladaného textu už ručí meno jeho odborného lektora doc. PhDr. Dušana Uhlířa, CSc. Toto dielo sa pritom vymyká z nepreberného množstva doposiaľ publikovaných suchopárnych vojenskohistorických rozpráv o jednej z najvýznamnejších bitiek svetových dejín. Kovaříkova kniha je predovšetkým pútavým rozprávaním o sto dňoch francúzskeho druhého cisárstva a ilustruje nám v drobných i rozmernejších portrétoch mnohých protagonistov: panovníkov, ministrov, generálov, vlastencov i zradcov. Detailnejšie sa však zaoberá len štyrmi najdôležitejšími. Cisárom všetkých Francúzov – Napoleonom I. – geniálnym vojvodom a mizerným politikom v jednej osobe, a jeho hlavnými protivníkmi: egoistickým, lenivým, ale dobrosrdečným a umierneným kráľom Ľudovítom XVIII., „železným vojvodom“ z Wellingtonu a starým pruským „maršalom vpred“ von Blücherom. Na pozadí stodňovej drámy, ktorej nechýba expozícia, zápletky, kríza a rozuzlenie, je čitateľ pútavou formou poučený aj o mnohých vojensko-historických reáliách, ako sú zbrane, výstroj, výzbroj a taktika zúčastnených strán. Autor sa pritom dokázal vyvarovať lacných zjednodušení i neúmerne dlhému vysvetľovaniu.

Dej knihy sa začína Napoleonovou prvou abdikáciou 20. apríla 1814 a jeho útekem z Elby na konci februára nasledujúceho roku. Malá odbočka nás potom zavedie na Viedenský kongres, aby už ďalej nerušene pokračoval opisom Napoleonových príprav na konečnú konfrontáciu a vrcholí osudným štvordňovým ťažením v bitkách pri Quatre-Bras, Ligny a Waterloo. Záver je venovaný posledným bojom a účtovaniu víťazov s porazenými.

Hĺbkou spracovania a čitateľsky prítiažlivým textom patrí *Sto dní* medzi najlepšie české diela

literatúry faktu, ktoré vyšli počas minulého roku. Jej hodnotu zvyšuje skutočnosť, že vychádza z pôvodných francúzskych prameňov a zároveň sú do nej zapracované autorove odborné fundované originálne pohľady. K detailnému spracovaniu danej témy prispievajú aj dve prílohy: „Ordre de bataille“ Napoleonovej, Wellingtonovej a Blücherovej armády a ich početné stavy pri Waterloo. Náznornosť publikácie zvyšujú početné čiernobiele ilustrácie s portrétmi hlavných protagonistov, prehľadné mapy a schémy. Nemôžeme sa však pritom ubrániť dojmu, že autor má o udalostiach spojených s bitkou pri Waterloo a armádach roku 1815 oveľa bohatšie vedomosti a pôvodne chcel do svojej knihy zaradiť i bohatšiu farebnú obrazovú prílohu, ktorá by ju však neúmerne predražila.

T. Klubert

J U D D, D.: IMPÉRIUM. BRITSKÁ IMPERIÁLNA SKUŠENOSŤ OD ROKU 1765 DO SOUČASNOSTI. BB Art, Praha 1999, preložil Zdeněk Hron, 510 s., 24 s. obrazových príloh

Britské impérium zásadne zmenilo podobu novodobého sveta. Na vrchole svojej moci po skončení prvej svetovej vojny zaberalo jednu pätinu zemskeho povrchu a ovládalo štvrtinu obyvateľstva celej planéty. Bola to skutočne ríša, nad ktorou slnko nezapadalo. Ved' okrem materských Britských ostrovov zahŕňala celú Austráliu, Kanadu, Indiu, Nigériu, Barmu, Sudán, Malajsko, Jamajku a Egypt. Britská vlajka viala i nad Adenom, Hongkongom, Singapúrom a desiatkami ďalších domínií, protektorátov a kolónií na všetkých osídlených kontinentoch. Impérium zabezpečovalo Britom, no predovšetkým Angličanom, obrovské zisky, pocit medzinárodnej nadradenosti a civilizačného poslania, možnosť vyst'ahovalectva za lepším novým životom pre chudobných i výnosné zamestnanie v koloniálnej správe pre bohatých. Desiatkam miliónov ovládaných – Indom, Arabom, Zuluom, Maorom, no aj bielym Írom a Afrikáncom – impérium, naopak, často prinášalo svojvoľné necitlivé zasahovanie do domácich zvyklostí a sociálnych štruktúr, ponižovanie a drancovanie prírodných zdrojov. Zároveň však bolo nositeľom ideálov rovnosti, slobody a demokracie. Prinášalo moderné technológie, zdravotnícku starostlivosť a vzdelanie do tých najzaostalejších kútov sveta. Do dnešných dní prežilo v podobe dobrovoľného združenia Commonwealth, na ktorého čele stojí britský panovník.

V uplynulých desaťročiach nemala naša odborná verejnosť ani študenti histórie prístup k serióznej

príručke dejín Britského impéria. Túto medzeru sa v uplynulom roku pokúsilo zaplniť pražské nakladateľstvo BB Art. Za kvalitu predkladanej publikácie pritom hovorí meno jej autora, profesora dejín Britského impéria na University of North London a člena Kráľovskej historickej spoločnosti Denisa Judda. Vo svojej knihe predkladá čitateľom obraz britskej koloniálnej skúsenosti od americkej revolúcie do súčasnosti (vo Veľkej Británii vyšla v roku 1994). Hľadá odpovede na závažné otázky. Aký vplyv malo impérium na Britov a ovládané národy? Čo viedlo britských politikov k tomu, aby zachovali impérium čo najdlhšie? Darilo sa bývalým kolóniám lepšie za britskej nadvlády alebo po dosiahnutí nezávislosti? Akú úlohu zohrali v dejinách impéria významné osobnosti, akými boli kráľovná Viktória, generál Kitchener, Cecil Rhodes, Joseph Chamberlain, Mahátma Gándhí, Jomo Kenyatta, Margaret Thatcherová či Nelson Mandela? Aká je konečná bilancia ziskov a strát? Svoje skúmanie a závery pritom opiera o dôkladné štúdium prameňov. A to nielen odborných publikácií, ale i záznamov z rokovaní britského parlamentu a bohatej memoárovej literatúry. Detailná zrozumiteľnosť knihy pre českého a slovenského čitateľa však, žiaľ, zostáva značne obmedzená. Ved' čo si už môže predstaviť priemerný študent histórie pod pojmom „toryovský parlamentný whip“ alebo „bitka pri Isandhlwane“. Českí redaktori síce zaradili do textu pôvodnú bohatú obrazovú prílohu, poznámkový aparát, mapy, zoznamy ilustrácií, bibliografiu aj register a doplnili ho i chronologickým prehľadom najdôležitejších udalostí z rokov 1765 – 1996, avšak na dôležité vysvetlivky akosi pozabudli. Odhliadnuc od tohto nedostatku je *Impérium* vynikajúcim a podnetným čítaním. Je to práca faktograficky spoľahlivá a zároveň pútavo napísaná. Nič nezastiera a je neľútostná voči mýtom a legendám.

T. Klubert

M E S S E N G E R, CH.: POSLEDNÍ PRUŠÁK. Brno, Books – Bonus A 1998, 448 s.

V roku 1998 sa na slovenskom knižnom trhu objavila biografica poľného maršala Gerda von Rundstedta z pera uznávaného životopisca a historika Charlesa Messengera, u nás známeho životopisnou prácou o SS oberstgruppenführerovi a generálplukovníkovi tankových vojsk zbraní SS Seppovi Dietrichovi (MESSENGER, CH.: *Hitlerův gladiátor*. Brno, Bonus A 1997, 328 s.).

Autor sa vo svojej knihe pravdivo a bez príkras pokúsil zobrazit' život a činy G. von Rundstedta,

ktorý sa stal v čase druhej svetovej vojny archetypom pruského dôstojníka. Materiály čerpal z archívov, osobných spomienok pamätníkov i súkromnej korešpondencie poľného maršala, ktorá mu bola sprístupnená. Dielo sa nezaobrá iba líniou života poľného maršala, ale poukazuje na jeho činy v širších súvislostiach, čo prináša čitateľovi komplexný pohľad na problémy i dobu, v ktorej G. von Rundstedt žil.

Rundstedt (nar. 1875) pochádzal zo starého pruského rodu, v ktorom väčšina mužských príslušníkov zasvätila svoj život armáde. Nie inak to bolo aj v jeho prípade, a už od svojich dvanástich rokov sa rozhodol byť dôstojníkom. Krédom jeho života, ktorým sa usiloval riadiť v každej životnej situácii, bolo, že povinnosť, vernosť a česť sú nadovšetko, a teda nadradené všetkým iným princípom chápania života. Po absolvovaní Kriegsakademie v Berlíne, kde ho hodnotili ako výnimočne bystrého, nadaného a schopného dôstojníka so skromným a taktickým správaním, sa mu otvoril svet vojenskej kariéry. Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa stal prednostom operačného oddelenia 22. záložnej divízie 1. armády, ktorú po zranení veliteľa úspešne viedol v bitke na Marne. Záver vojnových operácií zastihol takmer 43-ročného von Rundstedta vo funkcii náčelníka štábu XV. zboru v Alsasku, kde ním otriasla správa o abdikácii cisára. Napriek tomu, alebo práve preto zostal slúžiť aj v oklieštenej armáde Weimarskej republiky, v ktorej na základe skúseností a odporučaní nadriadených, zastával vysoké štábné a veliteľské funkcie.

Vo februári 1932 sa stal veliteľom Wehrkreisu III v Berlíne, ktorému prostredníctvom 3. pešej divízie podliehala aj berlínska posádka. V tejto funkcii bol zatiahnutý do politického boja, keď sa v lete toho istého roku zúčastnil na von Papenovom pláne na zvrhnutie pruskej vlády. On sám predpokladal, že takýmto spôsobom sa posilní centralizovaná moc v štáte, a tým sa zmierni nástup nacistov. Naďalej sa však vyhýbal politickým funkciám a rozhodnutiam, a ak odmietal či kritizoval politické rozhodnutia iných, dialo sa tak v súkromí.

Po nástupe Adolfa Hitlera k moci von Rundstedt ocenil rozvoj a budovanie armády, ktorá bola pre neho zosobnením Nemecka. On sám presadzoval rozvoj a budovanie jazdeckva a tanky odsudzoval do úlohy podporného prostriedku pechoty. V tejto rozporuplnej dobe uvítal oslabenie moci SA v noci dlhých nožov (30. 6. – 1. 7. 1934), no zároveň odsudzoval popravu gen. Kurta von Schleichera a Kurta von Bredowa, i keď sa verejne proti tomu nepostavil. Najviac sa v predvojnovom období (1938) angažoval v afére hlavného veliteľa

gen. Wernera slobodného pána von Fritscha, ktorý bol vykonštruovane a nepravdivo obvinený z homosexuality stykov. Spolu s ministrom vojny poľným maršalom Wernerom von Blombergom musel von Fritsch odísť z politickej scény, aby sa Hitler zbavil novej opozície voči jeho plánom v armáde, čo von Rundstedt odmietal pochopiť. Po príchode poľného maršala Walthera von Brauchitscha na miesto hlavného veliteľa nemeckej armády sa armáda stala nástrojom v rukách kancelára. Určitá opozícia, ktorá vznikla pri príprave vojny s Československom, nemohla s von Rundstedtom počítať, pretože ten sa alibisticky spoliehal „na postupnosť velenia“ a odmietal otvorene prezentovať názory opozície Hitlerovi, hoci mu boli blízke. Jediný, ktorý tak nepriamo spravil, gen. Ludwig Beck, bol donútený rezignovať. Po obsadení Sudet odišiel von Rundstedt na krátky čas do dôchodku s podmienkou (prisľúbil to Hitlerovi v roku 1938), že ak si to naliehavá situácia vyžiada, vráti sa do služby.

V máji 1939 vznikol Pracovný štáb von Rundstedt, zložený z generálplukovníka Gerda von Rundstedta, ktorý bol opäť povolaný do armády, gen. Eriha von Mansteina a gen. Günthera Blumentritta. V auguste vzniklo zo štábu veliteľstvo skupiny armád Juh. V poľskom ťažení sa von Rundstedt pričínal o rýchly úspech v súvislosti s porážkou poľskej armády „Poznaň“ pri Kutne a o rýchle obsadenie Varšavy (27. 9. 1939). Po krátkej epizóde, keď bol hlavným veliteľom vojsk Východ a vojenským správcom Poľska, sa ujal funkcie veliteľa skupiny armád „A“ na západe. Spolu s gen. E. von Mansteinom presadzoval u Hitlera pozmenený plán západného ťaženia „Fall Gelb“, čo sa v dôsledku zhody šťastných náhod, zdržaní a intervencií aj podarilo. Rozhodujúcu úlohu počas útoku zohrala skupina armád pod velením von Rundstedta, ktorá dosiahla vytýčené ciele po úspešnom prerazení francúzskej obrany pri Sedane. Víťazstvo Nemcov skalila evakuácia Britského expedičného zboru z Dunkerque, ktorú umožnil svojím nekompetentným zásahom A. Hitler, ale aj zlá komunikácia vyšších veliteľstiev. Toto vojnové ťaženie, ktoré bolo posledným skutočne úspešným vo von Rundstedtovej kariére, mu vo veku 64 rokov prinieslo ocenenie vo forme povýšenia do hodnosti generál poľný maršal.

Po krátkej úlohe plánovať inváziu na Britské ostrovy, sa stal hlavným veliteľom vojsk Západ. V decembri 1940 bol detailne informovaný o pripravách ťaženia proti Sovietskemu zväzu, v ktorom mu bola pridelená úloha veliteľa skupiny armád „Juh“. Sám von Rundstedt sa aktívne do priprav nezapojil a prenechal priestor svojmu štábu, ako to

zvykol robievať aj pri ďalších operáciách. Po prvých týždňoch bojov zistil, že jeho skupina armád je značne slabá, napriek tomu, že postupovala proti Južnému a Juhozápadnému frontu. Veľké problémy spôsobovalo počasiť, nedostatok ciest a železníc, ako aj zmes spojencov, ktorých mal pod svojim velením (Rumuni, Taliani, Maďari, Chorváti, Slováci). Veľmi zaujímavé je jeho vyjadrenie o slovenských jednotkách: „*Slováci boli veľmi dobrí, prvotriedni, veľmi skromní, vždy na mieste...*“

Celková vyčerpanosť a podceňovanie zdravotného stavu boli príčinou infarktu, ktorý ho zasiahol v novembri 1941. Napriek tejto situácii zostal v službe a riešil krízovú situáciu medzi Rostovom na Done a riekou Mius, čo nakoniec viedlo k jeho odvolaniu z funkcie a preradeniu do vodcovej veliteľskej zálohy. V tomto období boli odvolaní aj iní velitelia a Hitler prevzal funkciu hlavného veliteľa brannej moci. Po krátkom odpočinku v kruhu rodiny v Kassele, bol 15. marca 1942 ustanovený do funkcie hlavného veliteľa Západ a veliteľa skupiny armád „D“. Už o päť mesiacov neskôr, v auguste 1942 úspešne odrazil diverzný útok Spojencov na Dieppe. K tomu mu dopomohla pomerne dôkladná znalosť možného termínu a miesta diverznej operácie.

V novembri 1942 po vyľodení Spojencov v severnej Afrike nemecké vojska obsadili zvyšok Francúzska, proti čomu protestoval maršal Philippe Pétain. Von Rundstedt ho chápal ako vojaka a rozhodol sa v tejto veci intervenovať u samotného Hitlera, aby presadil úľavy pre francúzske armády, ako aj záruky, že Francúzsko bude mať svoje miesto v novej Európe, nič z toho sa však nepodarilo získať ani v podobe prísľubu.

Najväčším problémom v roku 1943 a v prvej polovici roku 1944 bolo vybudovanie účinného systému obrany proti invázii Spojencov. Von Rundstedt bol zástancom teórie, že protivníka treba poraziť na plážach. Účinného spojenca získal v osobe poľného maršala Erwina Rommela, ktorý bol vtedy hlavným veliteľom skupiny armád „B“ vo Francúzsku (skladala sa iba z veliteľstva). Na jednej strane von Rundstedt nepovažoval Rommela za skutočného hlavného veliteľa, podľa neho bol dobrým veliteľom iba na nižšej operačnej úrovni. Na druhej strane Rommel poznal Spojencov dôkladnejšie než von Rundstedt, ich spôsob boja a predpokladal, že velitelia z východného frontu ich podceňujú. Najväčšou hrozbou pre nemecké jednotky bolo spojenecké letectvo, čo chápali obidvaja. Hitler vyriešil problémy s obranou Atlantického valu pridelením troch mobilných divízií (tankových a motorizovaných) každej zo skupiny

armád „B“ a „G“. Štyri tankové divízie zostali podriadené tankovej skupine Západ pod velením gen. Geyra von Schweppenburga.

Von Rundstedta znepokojovalo aj silnejúce hnutie odporu proti Hitlerovi, ktoré k nemu vyslalo po Stalingradskej bitke niekoľko signálov, čím sa sondaovali možnosti jeho zapojenia do opozície (sprisahania) proti Hitlerovi. Maršal takéto pokusy odmietal, argumentoval svojim vysokým vekom a nemožnosťou vojaka postaviť sa proti hlavnému veliteľovi v dôležitých okamihoch pre vlasť. Považoval to za zradu.

Dňa 6. júna 1944 sa začala dlho očakávaná invázia Spojencov v Normandii. Von Rundstedt predpokladal, že bude nasledovať ďalšie vyľodenie pri Calais, a preto odmietol uvoľniť tamjšie mobilné sily. Spolu s neochotou Hitlera uvoľniť tankové divízie na protiútok, to umožnilo pevné uchytenie Spojencov na kontinente. Po neustálom zasahovaní Hitlera do velenia vojskám vo Francúzsku sa von Rundstedt rozhodol ponúknuť rezignáciu, ktorá bola v júli 1944 prijatá.

Po atentáte na Hitlera bol podľa tradície, že dôstojníka môže súdiť iba vojenský tribunál, zriadený čestný súd, ktorému na návrh Hitlera predsedal von Rundstedt. Ten so sprisahaním nesúhlasil a atentát pokladal za pokus o vraždu. Súd predstavoval pre neho veľkú záťaž, no zúčastnil sa ho v záujme obhajoby cti armády. Svojím angažovaním zachránil niektorých dôstojníkov pred smrťou.

Na začiatku septembra 1944 bol naposledy povolán do služby ako hlavný veliteľ na Západe. V tejto funkcii zažil posledné boje nemeckej armády a von Rundstedtov názor bol taký, že „*vojak nemôže robiť nič iného, ako sa snažiť získať pre politické vedenie čas na vyjednávanie. Môže len čo najviac zachovať vojenskú moc.*“ Počas svojho pôsobenia zažil čiastočne úspešnú spojeneckú výsadkovú operáciu Market-Garden, ktorá bola podľa von Rundstedta prekvapením na obidvoch stranách frontu. V októbri 1944 splnil nemilú povinnosť a zúčastnil sa na pohrebe poľného maršala E. Rommela, ktorý bol donútený spáchať samovraždu. Po vojne von Rundstedt vyhlásil, že nevedel nič bližšie o podrobnostiach jeho smrti.

Poslednou významnou útočnou operáciou Wehrmachtu bol útok v Ardenách v decembri 1944, ktorý sa však pripravoval už od októbra. Frontoví velitelia na čele s von Rundstedtom požadovali uskutočnenie tzv. malého riešenia, to znamenalo zničenie spojeneckých vojsk v trojuholníku Aachen, Maastricht a Liege. Hitler však presadil uskutočnenie „veľkého riešenia“ – sústredený útok cez Ardeny na Antverpy. Po úspešnom začiatku sa operácia podľa von Rundstedta už na Štedrý večer

degenerovala na „*Stalingrad č. 2*“. Dôsledkom celkového vyčerpania nemeckých vojsk pri operácii v Ardenách bol aj rýchly postup Spojencov k Rýnu, kde 7. marca 1945 Američania obsadili neporušený Ludendorfov železničný most neďaleko Remagenu. Tento fakt spolu s Hitlerovým presvedčením, že na západe je potrebný „*mladší, aktívnejší veliteľ*“ spôsobili odvolanie von Rundstedta z funkcie a jeho opätovné preradenie do vodcovej veliteľskej zálohy. 1. mája 1945 ho v Bad Tölz zajala americká 36. pešia divízia.

Posledné štyri kapitoly autor venoval povojnovým osudom poľného maršala Gerda von Rundstedta. Opísal jeho osudy v zajatí v Anglicku a Nemecku, svedectvo pred Medzinárodným vojnovým tribunálom v Norimbergu, ako aj jeho obvinenie z vojnových zločinov. Zlý zdravotný stav von Rundstedta a jeho nespôsobilosť obhajovať sa, zapríčinili, že bol vo veku 73 rokov prepustený z väzenia. Jeho obvinenie z vojnových zločinov a prepustenie z uvedených dôvodov môžu chápať aj ako ochranu pred vydaním do ZSSR, Poľska alebo Francúzska, kde boli proti nemu vznesené rovnaké obvinenia a kde nebolo možné predpokladať taký benevolentný prístup ako vo Veľkej Británii. Po prepustení žil so svojou manželkou, ktorá mu bola po celý život oporou a rok po jej smrti, 24. februára 1953 zomrel v Hannoveri.

Charlesovi Messengerovi sa podarilo v 16 kapitolách vyčerpávajúco rekonštruovať osudy jedného z najväčších vojvodcov 20. storočia. Gerda von Rundstedta sa pokúsil opísať ako človeka svojej doby, nielen jeho pracovný, ale aj súkromný život, čo sa mu v podstatnej miere podarilo. Publikácia je doplnená chronológiou života G. von Rundstedta, výberovou bibliografiou a mapovou i fotografickou prílohou. Kniha je prínosom pre všetkých záujemcov o históriu prvej i druhej svetovej vojny a nemeckého štátu v prvej polovici 20. storočia.

Z. Katreba

D A R M A N, P.: ROVNOŠATY 2. SVETOVÁ VOJNA. Nakladateľstvo SVOJTKA & Co. Preložil: Pavel Bořkovec

Koncom roka 1999 sa na pultoch kníhkupectiev objavila obrazová publikácia o rovnošatách armád bojujúcich v druhej svetovej vojne. Obsahuje základné informácie o vojenských rovnošatách používaných v tomto období. Každé vyobrazenie je doplnené podrobnejšími údajmi o výstrojných súčiastkach, hodnotnom označení a výzbroji. Dopĺňa ich tabuľka o mieste nasadenia jednotiek vo vyobrazení.

V prvej kapitole, venovanej jednotkám tretej ríše, je zobrazených 47 rovnošiat pozemných jednotiek Wehrmachtu, námorníctva (Kriegsmarine), letectva (Luftwaffe), výsadkových vojsk, Rommelovho Afrikakorpsu, divízií Waffen SS i vojenskej polície. Zahŕňa zobrazenia jednotiek všetkých frontových úsekov, na ktorých vojaci Nemecka v druhej svetovej vojne bojovali.

Druhá kapitola prináša 39 rovnošiat mužov i žien, príslušníkov ozbrojených síl Spojených štátov amerických. Blížšie kapitola zoznamuje s výzorom rovnošiat, ktoré používali americké pešie divízie, vzdušno-výsadkové divízie, prápory Rangers a vojenská polícia, obrnené divízie. Ďalej sa v tejto kapitole nachádzajú rovnošaty stíhacích a bombardovacích perutí amerického letectva – USAAF. Autor nevynechal ani divízie Zboru námornej pechoty (USMC) a jednotiek námorníctva (US NAVY), vrátane vyobrazení rovnošiat, ktoré používalo letectvo týchto zložiek.

Nasledujúca tretia kapitola ilustruje vzhľad 43 rovnošiat, ktoré obliekali muži i ženy, príslušníci ozbrojených síl Veľkej Británie. Sú tu rovnošaty britského námorníctva (ROYAL NAVY) používané v Stredomorí, Pacifiku, Atlantiku, ďalej rovnošaty britského letectva – RAF i pozemných jednotiek, bojujúcich v západnej Európe, Ázii a Afrike. Dopĺňajú ich zobrazenia rovnošiat, používala domobrana (Homeguard), hlásna protiletectká služba (Observer corps), ako i ženské jednotky (napr. WAAC – Women’s Army Auxiliary Corps, teda Ženský armádny pomocný zbor).

Štvrtá kapitola približuje 19 rovnošiat talianskych vojakov bojujúcich v Afrike, Albánsku, južnom Francúzsku a na Apeninskom polostrove v radoch pešieho vojska, námorníctva, námornej pechoty, o eritrejských koloniálnych jednotkách, letectve fašistického Talianska, armády republiky Salo i v radoch jednotiek protihitlerovskej koalície.

Piata kapitola prináša 5 zobrazení rovnošiat Japonska. Konkrétne jednotiek cisárskej armády, cisárskeho námorníctva i Indickej národnej armády, ktorú Japonci postavili z indických zajatcov.

Šiesta kapitola zobrazuje 29 rovnošiat používaných letectvom, námorníctvom, streleckými divíziami a obrnenými jednotkami Sovietskeho zväzu i partizánmi v čase druhej svetovej vojny. Kapitola je prierezom vývoja rovnošiat v ZSSR od roku 1939 až do roku 1945.

Rovnošaty francúzskej armády, bojujúcej proti Nemecku v rokoch 1939 v Nórsku a v roku 1940 na západnom fronte, ako i jednotky Slobodného Francúzska, postupujúce so Spojencami v severnej Afrike a v Európe, prináša siedma kapitola.

Obsahuje rovnošaty pozemného vojska, letectva, námorníctva i koloniálnych jednotiek.

Ôsma kapitola prináša výzor 17 rovnošiat, do ktorých boli oblečení vojaci Britského impéria, vrátane Gurkských jednotiek, letectva Juhoafrickej armády, peších jednotiek Austrálie, delostrelcov z Nového Zélandu i vojsk Habešskej vlasteneckej armády bojujúcej v Etiópii.

V deviatej kapitole, opisujúcej jednotky Osy, sa nachádza 21 rovnošiat. Čitateľ spozná rovnošaty bulharskej armády, Fínska, Rumunská, vichystickej armády, Francúzskej dobrovoľníckej légie, bojujúcej na východnom fronte, ďalej Chorvátska, Maďarska a španielskych jednotiek, nasadených na východnom fronte. Sympatické je zaradenie jedného zobrazenia vojaka armády Slovenskej republiky (1939 – 1945), nasadenej na východnom fronte.

V poslednej kapitole je zobrazených 37 rovnošiat Spojencov protihitlerovskej koalície: Poľska (armáda 1939 i zahraničný odboj vo Veľkej Británii i ZSSR), Belgicka, Číny, Juhoslávie, československej armády (západný front vo Francúzsku a Veľkej Británii), Dánska, Grécka a Nórska.

Publikácia si nekladie za cieľ podať detailné a vyčerpávajúce informácie o rovnošatách druhej svetovej vojny, ale usiluje sa poskytnúť prehľadný prierez vývojom vojenskej rovnošaty a sprostredkovať encyklopedickou formou základné informácie o výzore vojakov armád bojujúcich v druhej svetovej vojne. Výborne posluží najmä modelárom a vyznavačom tzv. Wargaming, či ako názorná didaktická pomôcka pre učiteľov dejpisu.

Jej prínos neznižujú ani niektoré chyby v preklade. Napríklad, jednotky Rommelovho Afrikakorpsu sú na jednom mieste uvedené ako „Africké zbory“. Indé sa zas objavuje zaužívané označenie Afrikakorps. Podobne, príslušníci Zboru námornej pechoty USA sú vinou prekladu označovaní ako námorníci.

Pri charakteristike výzbroje austrálskej armády objavíme, že jej jednotky boli vyzbrojené „gulometnými nosičmi“, čo je otrocký preklad termínu „Brennecarrier“, ktorý v skutočnosti označuje ľahký obrnený transportér.

Zaujímavým sa javí označenie hodnosti príslušníka armády Slovenskej republiky, ktorá je v publikácii označená termínom seržant. Takéto označenie slovenská armáda nikdy nepoužívala. Ak by malo ísť o ekvivalent seržanta, v slovenskej armáde mu zodpovedala hodnosť čatníka. Rovnako je zavádzajúce tvrdenie, že slovenská armáda mala Ľahkú divíziu, ktorá bola po stratách v roku 1943 v Rusku prevelená na plnenie bezpečnostnej

služby. Touto službou bola poverená Zaistovacia divízia už od začiatku ruskej kampane. Tieto chyby zrejme nie sú spôsobené prekladom, ale pre autora originálu relatívnu neznalosťou podrobností.

Uvedené nedostatky môžu viesť do omylu laických čitateľov. Pre tých, ktorí sa v danej problematike lepšie orientujú a dokážu identifikovať skomolenie terminológie, je publikácia vítaným doplnením knižnice.

J. Šimko

BALÁŽ, J. – HLUŠIČKOVÁ, R. – PIVCOVÁ, Z.: *PRŮVODCE PO FONDECH A SBÍRKÁCH VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO ARCHIVU*. Díl II. (1939 – 1945). HŮ AČR – VHA, Praha 1999, 103 s.

K dosiaľ spracovaným archívnym pomôckam pražského Vojenského historického archívu pribudol už dlhšie očakávaný druhý diel sprievodcu fondami a zbierkami VHA. Spracovateľský zámer tohto dielu bol avizovaný už pri vydaní prvého dielu sprievodcu v roku 1985 (*Průvodce po fondech Vojenského historického archivu* / Sprac. E. Boháčková, B. Králová, V. Sluka – Praha : VHA VHŮ, 1985. – 945 s., 153 s. príl.) Keďže štyri zväzky prvého dielu poskytujú informácie o obsahu bohatom a rôznorodom súbore archíválií od druhej štvrtiny 18. storočia do roku 1939 (fondy rakúsko-uhorskej armády, fondy prvého čs. zahraničného odboja 1914 – 1918, fondy československej armády 1918 – 1939), druhý diel v chronologickej nadväznosti mapuje obdobie druhej svetovej vojny.

Archívne fondy a zbierky, ktoré opisuje druhý diel sprievodcu, sa viažu k piatim tematickým oblastiam – k druhému československému zahraničnému odboju a k čs. zahraničnej vojenskej správe, k domácej odbojovej činnosti, k činnosti ústredných orgánov protektorátnej správy v zmysle likvidácie predmnichovskej československej armády, k reorganizácii a činnosti vládneho vojska Protektorátu a k nemeckej brannej a okupačnej moci. Ide o dokumentáciu nemeckej proveniencie, ktorá vznikla alebo bola uložená na okupovanom území Československa. Radenie archívneho materiálu z rokov druhej svetovej vojny rešpektuje provenienčný princíp, v rámci ktorého je rozhodujúca dôležitosť, postavenie a kompetencie pôvodcov, ich nadväznosť, vzťahy nadriadenosti a podriadenosti.

Uvedené skupiny fondov a zbierok sú v sprievodcovi rozdelené do desiatich kapitol. Každá kapitola sa začína všeobecnou obsahovou charak-

teristikou zatriedených fondov, resp. zbierok, informuje o stave ich úplnosti, spôsobe a stupni archívnej spracovanosti a prístupnosti. Pri každom konkrétnom fonde alebo zbierke nájde používateľ okrem základných údajov o vzniku, vývoji a činnosti pôvodcu, jeho začlenení do širšieho rámca súvisiacich vojnových udalostí aj stručnú charakteristiku stavu spisovej dokumentácie fondu, časové rozpätie, rozsah fondu, skratku jeho názvu, odkaz na archívny inventár, v ktorom je možné nájsť podrobnejšie informácie, a poznámku pri fondoch len čiastočne spracovaných, alebo nespracovaných. V prípade, že údaje vecného charakteru sa týkajú viacerých fondov, neopakujú sa pri každom z nich, ale ich opisy potom uvádzajú údaje špecifickejšie. Čiastočne spracované, alebo nespracované fondy a zbierky sú zatiaľ pre bádateľov neprístupné.

Sprievodca ako prvé predstavuje fondy, ktoré sa týkajú ústredných orgánov čs. zahraničnej vojenskej správy od ich začiatkov vo Francúzsku cez peripetie ďalšieho vývoja vo Veľkej Británii. Činnosť orgánov čs. zahraničnej vojenskej služby v rokoch 1939 – 1945 dokumentuje archívny materiál k vojenským misiám, vojenským pridelencom, styčným dôstojníkom a vojenským zmocnencom. Neúplné a niektoré len torzovité materiály vzniknuté z činnosti ústredných orgánov čs. brannej moci a orgánov čs. vojenskej zahraničnej služby, sa dostali do archívu koncom 40. rokov a v 50. rokoch, boli navyše predmetom záujmu bezpečnostných orgánov, ktoré sa pričínili o mnohé straty a neobornou manipuláciou spôsobili aj ich nežiaduce pomiešanie. Až v nasledujúcich desaťročiach sa časť dokumentácie vrátila, fondy boli zrekonštruované a archívne spracované. Aj zbierky k vojenským jednotkám čs. zahraničnej armády v rokoch 1939 – 1945, ktoré boli vytvorené na území Poľska, Francúzska, vo Veľkej Británii, v Sovietskom zväze, na Strednom, východe a v Taliansku, sú neúplné a nemožno počítať ani s ich kompletizáciou. Najrozsiahlejší z tejto skupiny, a to aj z hľadiska počtu evidenčných jednotiek, je súbor čiastkových archívnych fondov z činnosti jednotlivých zložiek a útvarov Čs. samostatnej obrnenej brigády vo Veľkej Británii, ktoré tvoria združený archívny fond. Z činnosti čs. letectva vo Veľkej Británii bol archívne spracovaný združený fond, ktorý sa člení v súlade s provenienčným princípom na autonómne časti, samostatne usporiadané a inventarizované v združenom inventári. Najhodnotnejším materiálom tohto fondu sú vojnové denníky jednotlivých perutí, rozkazy, spisy, operačné hlásenia, smernice a nariadenia, prehľady počtov, menné zoznamy

a rôzne hlásenia. Rozsiahly súbor predstavujú aj fondy I. čs. armádneho zboru v ZSSR. Stav týchto písomností, podobne ako v predchádzajúcich fondoch, negatívne poznamenali poľné podmienky v ktorých vznikali. Veľa z nich sa stratilo alebo bolo zničených, aby sa nedostali do rúk nepriateľa. Od druhej polovice 50. rokov boli kompletizované a celková spracovateľská činnosť aj s inventármi bola zavŕšená na začiatku 80. rokov. Ostatné fondy, napriek tomu, že sú len torzom pôvodných registratúr, navyše bez nádeje na ich kompletizáciu, predstavujú i vo svojej neúplnosti nezastupiteľný zdroj informácií o čs. zahraničnom odboji. Z činnosti čs. vojenského súdництва a kárných výborov na Strednom východe, na území ZSSR a vo Veľkej Británii vzniklo tiež niekoľko fondov. Z ich pôsobenia na území Francúzska samostatné fondy nevznikli. Čiastkové materiály možno nájsť vo fondoch, podchytených združeným inventárom Čs. vojenskej jednotky vo Francúzsku a vo fondoch justičnej povahy, ktoré vznikli vo Veľkej Británii po presune jednotiek z Francúzska. Podobne nevznikol samostatný fond ani z činnosti zdravotníckych zariadení pri čs. jednotkách vo Francúzsku, ktoré zabezpečovali starostlivosť o zdravotný stav čs. vojakov, zabezpečovali zdravotnícky výcvik a rozdeľovali zdravotnícky materiál. Niekoľko fondov vzniklo z činnosti orgánov zdravotníckej služby na Strednom východe, vo Veľkej Británii a v ZSSR.

Dokumentácia k orgánom protektorátnej správy, ktoré sa podieľali na likvidácii predmnichovskej čs. armády, je uložená v pôvodných celkoch bez archívneho spracovania. K orientácii v materiáloch slúžia pôvodné úradné a registračné pomôcky. Fondy, ktoré vznikli z činnosti vládneho vojska Protektorátu Čechy a Morava, taktiež neboli zinventarizované, okrem fondu Generálneho inšpektorátu vládneho vojska. K dispozícii sú len čiastkové a neúplné koncepty súpisov.

Z dokumentov nemeckej proveniencie sú vo VHA uložené fondy jednotiek, úradov a zložiek SS, pozemného vojska a letectva, vojenských inštitúcií, súdov, zajateckých táborov, orgánov zbrojného priemyslu, menej sú zastúpené písomnosti policajných jednotiek. Špecifický charakter majú rôzne zbierky, ktoré pozostávajú z osobnej evidencie, zdravotnej a zaopatrovacej agendy, brožúr, výstrižkov z protektorátnej tlače. Tieto boli zaradené do časti Zbierky. K intenzívnemu archívne spracovaniu fondov nemeckého pôvodu došlo až začiatkom 90. rokov.

Dokumentácia obdobia rokov druhej svetovej vojny, uložená vo VHA vo forme archívnych zbierok, sa týka prevažne domácej odbojovej čin-

nosti. Obsahuje pôvodné dokumenty, ktoré vznikli z činnosti domácich odbojových zložiek, ako aj dokumenty vzniknuté dodatočne po skončení vojny. Väčšina je archívne spracovaná formou inventára, prípadne inventárnych súpisov. Okrem písomného materiálu k činnosti odbojových a partizánskych skupín i jednotlivcov obsahuje aj písomnosti k vojnovým udalostiam na území Československa, k armádam podieľajúcim sa na oslobodení Československa, písomnosti politických inštitúcií, vojenských orgánov a pod. Osobitnú skupinu tvoria zbierky s protektorátnou tematikou, zbierky rozhlasových relácií čs. vysielania vo Veľkej Británii a v ZSSR a ďalšie. Čiastkovú skupinu predstavujú zbierky vybraných dokumentov z ruských, ukrajinských, poľských a nemeckých archívov. Samostatnou časťou sú dve zbierky dokumentov k slovenskej armáde a k udalostiam na Slovensku v rokoch 1939 – 1945.

Poslednou skupinou, ktorú uvádza sprievodca, sú osobné fondy a zbierky, dokumentujúce život a čin-

nosť významných osobností daného obdobia. Tvoria ich osobná pozostalosť, ktorá obsahuje dokumenty o živote a činnosti konkrétnych osôb za dlhšie časové obdobie, ako sú roky druhej svetovej vojny, ale ťažisko ich činnosti spadá do týchto rokov. Okrem osobnej pozostalosti obsahujú tieto fondy aj náhodne zozbierané a do jedného celku uložené písomnosti, ktoré sa zachovali väčšinou na základe výkonu určitej funkcie v danom období. Samostatný celok predstavuje tzv. Zbierka osobností I. Je to uzavretý súbor písomností rôznej proveniencie, ktoré sa vzťahujú ku konkrétnym osobám.

Druhý diel sprievodcu je spracovaný stručnou prehľadnou formou, ktorá jej však neuberá na kvalite. Lenže kým v prvom diele uľahčuje základnú orientáciu pripojený menný a miestny register, druhý diel túto pomôcku postráda. Sprievodca nepochybne prispeje k zefektívneniu výskumnej činnosti vojenských historikov a poslúži potrebám vojenských a štátnych orgánov.

B. Šed'ová

KRONIKA

SLOVENSKO A DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA

V dňoch 29. – 31. mája 2000 sa na Ministerstve obrany Slovenskej republiky konala medzinárodná konferencia k 55. výročiu ukončenia druhej svetovej vojny, ktorú pod názvom *Slovensko a druhá svetová vojna* usporiadal Vojenský historický ústav (VHÚ) v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) pod patronátom ministra obrany a ministra zahraničných vecí SR.

Okrem početnej skupiny slovenských vojenských a civilných historikov sa na podujatí zúčastnili historici z Čiech, Maďarska, Poľska, Nemecka a Nórska. Rokovanie otvorili a s príspevkom vystúpili minister zahraničných vecí SR E. Kukan a v zastúpení ministra obrany SR štátny tajomník J. Pivarčí. Avizované referáty sa z hľadiska skúmanej problematiky podarilo zladiť do troch tematických blokov, pričom na každý, vrátane diskusie pripadol jeden rokovací deň.

V prvom bloku sa do popredia dostali rôzne aspekty vazalského postavenia Slovenskej republiky voči nacistickému Nemecku v rokoch 1939 – 1945, ako aj niektoré vnútropolitické a zahraničnopolitické otázky, ktoré toto postavenie determinovalo. Medzi najpodnetnejšie patrili príspevky, v ktorých jednotliví referenti prezentovali svoj najnovší výskum v zahraničných archívoch.

V úvodných príspevkoch sa pozornosť sústredila na rôzne parciálne problémy, ktoré ovplyvnili vznik Slovenského štátu. Rokovanie otvoril riaditeľ HÚ SAV V. Bystrický. Analyzoval okolnosti, ktoré súviseli s rozbitím Česko-Slovenska na základe informácií zainteresovaných diplomatov a spravodajcov. L. Deák poukázal na „*nemecký postoj k maďarsko-slovenskému konfliktu v marci 1939*“. Na základe nemeckých dokumentov korigoval svoje predchádzajúce závery o tzv. veľkom riešení, pod ktorým sa rozumelo rozšírenie agresie zo strany Maďarska na celé východné Slovensko až po Poprad. Porovnávaním nemeckých dokumentov dokázal, že postupujúce maďarské vojská nezastavil odpor slovenskej armády, ale rozhodnutie samotného Hitlera. Na tento príspevok nadviazal István Ravasz, ktorý hovoril o maďarskej politike voči Slovensku počas druhej svetovej vojny.

Problémami, ktoré determinovali totalitný charakter režimu Slovenského štátu, sa zaoberali Ondrej Podolec (*Genéza a úlohy Snemu Slovenskej krajiny v rokoch 1938 – 1939*) a kpt. Miloslav Čaplovič, ktorý analyzoval činnosť a personálne obsadenie čs. dôstojníkov – Slovákov pridelených ako inštruktorov k HG v období november 1938 – marec 1939. Nad súčasnou úrovňou vedeckého výskumu predmetnej problematiky sa zamýšľal F. Cséfalvay v príspevku *Slovenská republika v historiografii posledného desaťročia*.

Najväčšia pozornosť sa venovala téme nemecko-slovenských vzťahov. Túto problematiku odštartoval referát L. Suška – *Základné fázy politiky Nemeckej ríše voči Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Často pertraktovanú problematiku *Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku* analyzovala K. Hradská, ktorej príspevok (vychádzajúci z prevažne dodnes neznámych dokumentov nemeckej proveniencie) vyvolal zaujímavú diskusiu o postavení nemeckých poradcov – beráterov na Slovensku. Zaujímavú polemiku vyvolala otázka spoluúčasti Slovenska na agresii tretej ríše proti Poľsku v septembri 1939, ktorú nastolil poľský historik S. Zwoliński. Postavenie Slovenska vo vojenských kalkuláciách Nemeckej ríše načrtnol nemecký vojenský historik Klaus Schönherr. Zdôraznil, že vojenskostrategické úvahy a plány Nemecka vo vzťahu k Slovensku korešpondovali s prípravami vojenskej expanzie na východ, presnejšie do ZSSR. V tomto smere zohrávalo Slovensko dôležitú úlohu pre svoju geostrategickú polohu. Samotný vojenský potenciál krajiny však Nemcov veľmi nezaujímalo.

Zahraničnopolitické postavenie Slovenska počas druhej svetovej vojny s dôrazom na „*formovanie slovenskej zahraničnej služby*“ analyzoval Jan Němeček z Historického ústavu Akadémie vied ČR. Na viacerých príkladoch dokázal, že Slovenská republika nebola ani koncepcne, ani profesionálne a ani personálne pripravená na vznik zahraničnej služby. Konkrétne poukázal na skutočnosť, že viaceré krajiny sa v otázke uznania nového štátu predovšetkým po vypuknutí druhej svetovej vojny správali zdržanlivo. V mnohých prípadoch bolo uznanie zo strany toho-ktorého štátu v dôsledku vývoja vojenských udalostí časovo limitované. Tieto skutočnosti by sa podľa autora mali zohľadňovať pri obhajovaní existencie samostatného Slovenska „*jen pouhým mechanickým výčtem štátů, které Slovenskou republiku uznali at de jure či de facto*“. Na svojho predrečníka nadviazala Edita Ivaničková, ktorá na základe dokumentov,

zo zahraničných archívov bližšie objasnila skutočnosti súvisiace s „*de facto uznaním Slovenskej republiky Veľkou Britániou a Francúzskom*“.

So zahraničnopolitickým postavením Slovenska ako satelitu Nemecka a celkove vývojom na frontoch druhej svetovej vojny súvisí aj problematika hospodárskeho postavenia tohto štátu. Touto témou sa zaoberali A. Štefániková v príspevku *Zahraničný obchod Slovenska v období druhej svetovej vojny* a M. Fabricius, ktorý charakterizoval vnútorný obchod Slovenska v tomto období.

V druhom bloku sa do centra pozornosti dostala problematika slovenskej armády – bojové nasadenie jednotlivých zbraní na frontoch 2. svetovej vojny, výzbroj. Zo zreteľa sa však nestrácali ani širšie súvislosti, pertraktoval sa napr. vzťah armáda – spoločnosť v podmienkach totalitného režimu a štátnej ideológie. S príspevkom na túto tému vystúpil P. Šimunič.

Viacerí prednášajúci sa venovali dodnes málo prebádanej problematike účasti slovenskej armády vo vojne proti ZSSR.

K faktograficky najbohatším a zároveň najpodnetnejším patril referát riaditeľa VHÚ plk. J. Bystrického, ktorý sa zaoberal činnosťou slovenskej armády na území bývalého ZSSR, ktorú datujeme od 24. júna 1941 do marca 1944. Pritom podrobnejšie rekonštruoval bojovú činnosť a organizačný vývoj slovenských jednotiek. Vnútorný vývoj slovenských vojsk charakterizoval ako postupný rozklad, ktorý sa najvýraznejšie prejavoval v prechodoch jednotlivcov a skupín k partizánom. Všimol si tiež pozitívne a negatívne prejavy vo vzťahoch slovenského vojska k miestnemu obyvateľstvu. Osudy odlúčených jednotiek pešieho pluku 20 (bol sformovaný v rámci Rýchlej divízie), ktoré po zrútení nemeckej obrany na jeseň 1943 na niekoľko mesiacov uviazli na Kryme, priblížil O. Vaněk. *Vojenské opatrenia Slovenskej republiky pred vypuknutím vojny so Sovietskym zväzom* analyzoval Z. Katreba. Predložil relatívne široký diapazón vojenských opatrení (napr. aktivácia protiletadlovej obrany, hlásnej služby, poplachových oddielov, úplná veliteľská pohotovosť útvarov vzdušných zbraní ....) v období krátko pred 22. júnom 1941, čím sa pokúsil dokázať, že vtedajšia vládna garnitúra a najvyššie vojenské velenie boli do nemeckých zámerov zasvätení s väčším časovým predstihom, ako sa doteraz predpokladalo. O tom, že výskum sledovanej problematiky napreduje, presvedčil prítomných aj kpt. P. Šumichrast, ktorý sa zaoberal činnosťou slovenských vzdušných zbraní počas 2. svetovej vojny, konkrétne bojovým nasadením letky 13 na východnom fronte v rokoch 1942 – 1943. Asi najviac rozporuplných reakcií vyvolal príspevok P. Mičianika – *Vplyv náboženstva a ideológie na vzťah slovenských vojakov k obyvateľstvu v ZSSR v rokoch 1941 – 1943*, ktorý vystúpil s kontroverzným tvrdením, že slovenskí vojaci na východnom fronte bojovali v mene kresťanských zásad a morálky za oslobodenie Ruska spod jarma komunizmu.

Výzbroji slovenskej armády sa venoval referát T. Kluberta – *Obrnené jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Rôznym parciálnym problémom sa venovali nasledujúce príspevky: M. Zavacká – *Ludové „spravodajstvo“ ako reakcia na informačnú politiku Slovenského štátu*, J. Szabó – *Ústupové boje maďarských vojsk na území Slovenska 1944 – 1945*, P. Kollár – *Koniec slovenskej armády*, I. Kamenec – *Problematika slovenskej armády na pôde Štátnej rady v rokoch 1941 – 1943*, O. Pejs – *Problematika válečných zajatcov ve svetle slovenského prístupu za ozbrojených konfliktů s Polskem a SSSR*, E. Stehlík – *Nemecké prípravy obrany Bratislavy na jar 1945*.

Bohatý program druhého rokovacieho dňa vyvrcholil vo večerných hodinách recepciou v hoteli *Správny účelových zariadení Ministerstva zahraničných vecí*.

Posledný deň rokovania sa akcentoval vplyv druhej svetovej vojny na politické usporiadanie a geopolitické miesto Československa, resp. Slovenska. Do problematiky uviedol prítomných M. Barnovský príspevkom *Vnútropolitický vývoj na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Po ňom vystúpil J. Štaigl z VHÚ, ktorý sumarizoval a hodnotil „*základné determinanty a problémy vojenskej bezpečnosti Slovenska v rokoch 1945 – 1948*“. V tejto súvislosti analyzoval vojenskú bezpečnosť záujmy ČSR – ako krajiny nachádzajúcej sa vo sfére veľmocenského vplyvu ZSSR – voči bezprostredným susedom Maďarsku, Poľsku a Rakúsku, ktoré museli byť skôr či neskôr koordinované s predstavami Moskvy o bezpečnostnom systéme v tomto priestore. Na rozsiahlom výskume v amerických archívoch participoval S. Michálek, ktorý hovoril o účasti Československa na Konferencii Spojených národov v San Franciscu v roku 1945. Podľa autora „*československá delegácia na konferencii stála v jednom šiku s hlasovaním i konaním sovietskej delegácie*“.

Nosnou témou ďalších vystúpení bola otázka povojnového slovenského exilu. M. Vilhan si všimol okolnosti formovania Bielej légie, ktorú charakterizoval ako organizáciu s úmyslom dosiahnuť rehabilitáciu slovenskej formy štátnosti z rokov 1939 – 1945. Okrem iného skúmal možnosti jej pôsobenia na Slovensku a kontakty s ľudáckym exilom. Český historik V. Vondrášek hovoril o koncepcii povojnového slovenského exilu a M. Púčik o počiatkoch činnosti „Únie slovenských kombatantov“ v exile.

V závere vystúpil Paal Hilde z Nórska. Prítomným názorne predviedol, aké možnosti historikovi prináša práca s internetom.

Úroveň väčšiny príspevkov, bohatá diskusia, ako aj samotný záujem o konferenciu dokazujú, že dejiny Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 stoja dodnes v centre pozornosti slovenských, ale aj zahraničných historikov. Priebeh rokovania potvrdil kvantitatívny a kvalitatívny posun v poznaní tak parciálnych problémov, ako aj širších súvislostí. Mnohé otázky však zostávajú (aj napriek bohatej diskusii) naďalej otvorené ako podnet pre ďalší historický výskum. Prednesené referáty budú širšej verejnosti k dispozícii v pripravovanom zborníku.

I. Baka

ZAUJÍMAVÁ VÝSTAVA VO SVIDNÍKU

Pri príležitosti 55. výročia víťazstva nad fašizmom bola 13. mája 2000 v hlavnej budove Vojenského múzea vo Svidníku otvorená výstava *Pamätníky oslobodenia pod Duklou – z histórie vzniku*. Autormi scenára výstavy boli pracovníci – Mgr. Vladimír Hospodár a Mgr. Igor Slepcev.

Cieľom výstavy bolo poskytnúť širokej verejnosti informácie a fakty z histórie výstavby pamätníkov oslobodenia pod Duklou a dokumentovať ich súčasný stav. Viac ako 140 doposiaľ nezverejnených dokumentov a fotografií približuje návštevníkovi obdobie rokov 1944 – 1985, keď prebiehala výstavba nových pamätníkov oslobodenia pod historickou Duklou. Výstavu otvára mapka s označením miest a obcí, kde sú pamätníky postavené. Mapku dopĺňa citát armádneho generála Ludvíka Svobodu prednesený na Dukle v roku 1969: „Pocity hlbokej úcty a vzrušenia nás naplňajú, kedykoľvek vstupujeme na miesta bojov na Dukle. Na miesta posvätné pre český a slovenský národ, na miesta posvätené krvou a životmi stotočných bojovníkov.“

Už počas bojov o Dukliansky priesmyk veliteľ 1. československého armádneho zboru gen. Ludvík Svoboda prijal rozhodnutie pochovať padlých čs. vojakov priamo v Duklianskom priesmyku. A 6. októbra 1944 hneď po prekročení čs.-poľskej hranice sa začalo s výstavbou pôvodného cintorína. Tu boli pochovaní čs. vojaci, ktorí padli priamo v boji, ale aj tí, ktorí podľahli zraneniam v poľnom lazarete 1. čs. armádneho zboru v Jasliskach na území Poľska. Toto obdobie dokumentujú fotografie z návštevy generála L. Svobodu v roku 1946, dobové fotografie z výstavby pôvodného cintorína. Ide o unikátne fotografie, ktoré verejnosti doposiaľ neboli známe, keďže ich múzeu darovala dcéra gen. L. Svobodu Z. Klusáková z rodinného archívu koncom roka 1999.

Po vojne každý vedel, že priestor duklianskeho bojiska je silne zamínovaný. Už na jar 1945 sa začalo s jeho odminovaním, pričom prednostne bol odminovaný priestor na výstavbu pamätníka a nového vojenského cintorína. Odminovacie práce vykonávali jednotky Veliteľstva ženijných vojsk 4. oblasti z Bratislavy, medzi ktoré patrila aj I. odminovacia skupina z Michaloviec. V hlásení Veliteľstva I. odminovacej skupiny z Michaloviec o odminovaní priestoru na výstavbu pamätníka 1. septembra 1946 Veliteľstvu ženijných vojsk 4. oblasti Bratislava sa píše: „...pokračuje sa s odminovaním priestorov skutočne potrebných pre stavbu pamätníka. Tento priestor je zamínovaný silným minovým poľom, sčasti prerušovaným protitankovými a R mínami. Doposiaľ iné míny zistené neboli...“ Táto správa bola označená pečiatkami „Dôverne“ a „Súrne“.

Pôvodným zámerom bolo položiť základný kameň na výstavbu pamätníka na Dukle 6. októbra 1946. Priebeh odminovacích prác a predovšetkým ich náročnosť spôsobila, že základný kameň mohol byť položený až o rok neskôr, 6. októbra 1947. Predchádzalo tomu vypísanie celoštátnej súťaže na spracovanie architektonického návrhu pamätníka. Vyhlasovateľovi súťaže Ministerstvu školstva a osvetly ČSR prišlo 37 návrhov, z ktorých odborná porota vybrala návrh Ing. arch. Jozefa Grusa a sochára Jána Víteka.

Základný kameň výstavby Pamätníka čs. armády na Dukle slávnostne položil 6. októbra 1947 minister školstva a osvetly ČSR prof. Vít Nejedlý za prítomnosti ministra obrany ČSR L. Svobodu. Dokumentujú to fotografie zo slávnostného ceremonálu. Osobitne vzácna je fotografia gen. L. Svobodu pri čítaní listiny uloženej do základného kameňa, v ktorej sa píše: „...Československá branná moc a spolu s ňou celý československý ľud kladie dnes, 6. októbra 1947, v deň tretieho výročia, keď 1. čs. armádny zbor v ZSSR pod velením brigádneho generála L. Svobodu víťazne prekročil po takmer štyridsaťdennom úpornom boji čs. hranice na Duklianskom priesmyku, základný kameň Pamätníka padlých hrdinov v bojoch o Duklu. Meno Dukla, zapísané krvou a bezpríkladným hrdinstvom do dejín nášho druhého odboja bude každý Čech a Slováč navždy vyslovovať s úctou, obdivom a stotočnosťou...“

Tento pamätník bude pre celý čs. ľud symbolom čínorodého vlastenectva, vernosti a sebaobetavosti a budúce naše generácie budú čerpať z neho nezlomnú vieru v seba... Nedopusťme, aby krv hrdinov, ktorí položili svoje životy pre náš slobodný život, bola preliata zbytočne.

Večná česť a sláva tým, ktorí položili svoje životy za slobodu vlasti. Vaše mená, padlí hrdinovia, zostanú navždy zapísané v srdciach čs. ľudu...“

Pamätník spolu s národným vojenským cintorínom na Dukle boli oficiálne otvorené 6. októbra 1949. Na otvorení sa zúčastnil minister národnej obrany arm. generál L. Svoboda, minister školstva a osvetu prof. Zdeněk Nejedlý, priami účastníci bojov a široká verejnosť z celého Československa.

Návštevníkov výstavy môžu upútať fotografie zo slávnostného aktu otvorenia. Zábery neznámych autorov presvedčivo dokazujú veľký význam tohto podujatia v celorepublikovom rozsahu. Súčasťou pamätníka je súsošie Žalujem od akademického sochára Jána Kulicha z roku 1962. Bolo to už v poradí tretie dielo inštalované na pamätníku od roku 1949. V tejto časti výstavy môžu návštevníci vidieť fotografie dvoch predošlých sochárskych diel, niektoré návrhy architektonického riešenia pamätníka a dokumenty z výstavy.

Súčasne s výstavbou pamätníka prebiehala výstavba nového národného vojenského cintorína. Dňa 2. augusta 1948 exhumačná jednotka československej armády začala sústreďovať telesné pozostatky padlých čs. vojakov na Duklu z okresov Svidník, Stropkov, Giraltovce, Sabinov, Bardejov, Humenné a Medzilaborce. Ako prvé boli exhumované a prevezené na novovybudovaný cintorín pozostatky padlých vojakov pochovaných na pôvodnom cintoríne pri hranici na Dukle, medzi nimi aj generála J. Vedrala-Sázavského, veliteľa 1. čs. brigády, ktorý tragicky zahynul bezprostredne po prekročení hranice 6. októbra 1944. V liste Povereníctva vnútra v Bratislave pre ONV a MNV Svidník, Stropkov, Sabinov, Bardejov, Humenné a Medzilaborce z 28. júla 1948 v súvislosti so začiatkom exhumácie na Dukle sa píše: „...upozorňujeme MNV a ONV na túto významnú akciu a dôrazne žiadame, aby vojenským činiteľom, prevádzajúcim túto akciu, vychádzali vždy s najväčšou ochotou, poskytlí im všestrannú pomoc a vynasnažili sa, aby sa táto šľachetná a pietna akcia plne vydarila...“ Fotografie a dokumenty informujú aj o priebehu exhumácie čs. vojakov padlých na tomto bojisku.

Ďalšia časť výstavy je venovaná Pamätníku sovietskej armády vo Svidníku. Návštevníci tu môžu vidieť fotografie a dokumenty z prípravy a samotnej výstavy pamätníka.

V roku 1946 sa započalo s exhumáciou telesných pozostatkov sovietskych vojakov, ktorí padli v KDO na čs. území. Exhumačné práce mali rýchly priebeh a v tom istom roku boli ukončené. Už 8. 4. 1946 boli odovzdané štyri spoločné hroby padlých sovietskych vojakov, pričom práce na stavenisku cintorína prebiehali ešte v roku 1949. V roku 1950 Ministerstvo kultúry ČSR vypísalo súťaž na architektonické riešenie Pamätníka sovietskej armády vo Svidníku. Víťazom tejto súťaže sa stala skupina pražských architektov v zložení K. Lodr, V. Šedivý a J. Krumprecht. Architektonický návrh sa začal realizovať v roku 1952, keď sa začalo s výstavbou nového pamätníka. Dobové fotografie v tejto časti výstavy dokumentujú práce na pamätníku a vojenskom cintoríne v jednotlivých rokoch výstavy.

Pri príležitosti 10. výročia Karpatsko-duklianskej operácie 6. októbra 1954 bol Pamätník sovietskej armády vo Svidníku slávnostne odhalený a ustanovením vlády ČSSR č. 251 z roku 1962 bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Súčasťou celého komplexu sú štyri spoločné masové hroby, kde je pochovaných vyše 9 tisíc sovietskych vojakov.

Osobitne rozsiahla časť výstavy je venovaná prírodnému vojenskému múzeu. Myšlienka vybudovať v priestoroch duklianskeho bojiska prírodné vojenské múzeum vznikla koncom 50. rokov s cieľom priblížiť návštevníkovi ťažké podmienky bojov a ich celkový priebeh. Postupne bol areál prírodného vojenského múzea dopĺňovaný o nové exponáty a v súčasnosti sa v ňom nachádza 49 exponátov ťažkej bojovej techniky, zrekonštruované palebné postavenia a vojenské bunkre. Atrakciou pre návštevníkov v 60. rokoch sa stala 18 metrov vysoká drevená vyhlídková veža, ktorú projektoval ing. arch. J. Revický. Pre návštevníkov výstavy je najzaujímavejším momentom sledovať fotodokumenty z osadzovania ťažkej bojovej techniky v prírodnom vojenskom múzeu, predovšetkým dopravných lietadiel Li-2.

V roku 1967 na Dukle pribudol ďalší pamätník – symbol ženijného vojska. Znázorňuje ruky čs. ženistu zneškodňujúceho nemeckú protitankovú mínu. V tom istom roku bol odhalený pomník na mieste tragickej smrti veliteľa 1. čs. brigády gen. J. Vedrala-Sázavského.

V roku 1981 na Dukle vznikla Alej hrdinov, ktorú tvorí 15 búst. Verejnosti bola sprístupnená začiatkom októbra 1982. Busty sú dielom popredných slovenských akademických sochárov, Jána Kulicha, Arpáda Račku, Alexandra Trizuliaka a Ladislava Boráka.

Dňa 14. septembra 1984 bol v obci Dlhôňa odhalený pomník sovietskym letcom, ktorých telesné pozostatky sa našli rok predtým v lesnom poraste neďaleko tejto obce. Medzi pozostatkami po páde lietadla

bol nájdený aj Rad Červenej hviezdy. Podľa jeho evidenčného čísla sa zistilo meno majiteľa a následne mená ďalších troch členov posádky. Autorom umeleckého diela je ukrajinský akademický sochár Michal Beleň.

Ďalším pamätníkom, ktorého výstavbu dokumentuje výstava, je pomník padlému sovietskemu vojakovi P. A. Tolstelovi v Kapišovej. Fotomateriály dokumentujú terénne výskumy pracovníkov múzea, výstavbu a odhalenie uvedených pomníkov.

V roku 1954 bola na Dukle postavená vyhliadková veža. Táto veža slúžila širokej verejnosti až do roku 1968, keď bola z technických príčin zbúraná. V roku 1972 sa začalo s výstavbou novej vyhliadkovej veže, ktorá bola otvorená v roku 1974 pri príležitosti 30. výročia KDO. Autormi projektu boli Ing. arch. A. Družbacký a Ing. arch. M. Koscelanský z Hutného projektu Košice a stvbu realizovali pracovníci Vojenských stavieb Brno. Celkové náklady na stavbu vrátane umeleckých diel predstavovali 31 miliónov Kčs. Objekt slávnostne otvoril vtedajší predseda vlády ČSSR Lubomír Štrougal. Z vyhliadkovej veže vidieť širokú panorámu slovensko-poľského pohraničia – dejiska bojov príslušníkov čs. armádneho zboru a vojakov Červenej armády. Veža je vysoká 49 metrov s dvoma vyhliadkovými kupolami. Interiér veže vhodne dopĺňajú diela slovenských umelcov – akademických sochárov A. Račku, J. Koreňa, akademického maliara M. Králiku a akademickej maliarky V. Koreňovej. V tejto časti výstavy môžu návštevníci vidieť unikátne zábery z priebehu výstavby veže, jej otvorenie a zábery z panorámy duklianskeho bojiska na slovensko-poľskom pohraničí.

Pamätné miesta duklianskych bojov navštívilo mnoho osobností z domova i zo zahraničia. Dokumentuje to záverečná časť výstavy, ktorá pozostáva z fotodokumentov z návštev prezidentov Slovenskej republiky M. Kováča a R. Schustera, sovietskych veliteľov – maršalov A. A. Grečka, K. S. Moskalenka, R. J. Malinovského, kozmonautov A. Gubareva a V. Remeka, patriarchu moskovského a celého Ruska Alexija II. a ďalších osobností spoločenského a politického života. Výstava od samého začiatku upútala pozornosť širokej verejnosti.

I. Slepcev

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Igor **SLEPCOV**, Múzejné oddelenie Vojenského múzea, Bardejovská 14, 089 01 Svidník

PhDr. Marián **HRONSKÝ**, CSc. Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 830 00 Bratislava

Mgr. Zoltán **KATREBA**, Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 830 00 Bratislava

doc. PhDr. Jozef **VÝBOH**, CSc., Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 830 00 Bratislava

PhDr. Vladimír **SEGEŠ**, Vojenský historický ústav, Kutuzovova 8, 830 00 Bratislava

Mgr. Peter **CHORVÁT**, Tr. Hradca Králove 31, 974 01 Banská Bystrica

mjr. PhDr. Pavel **MINAŘÍK**, CSc. Vojenský historický archiv, Sokolovská 136, 180 00 Praha 8 – Karlín

Mgr. Pavel **ŠRÁMEK**, Vojenský historický archiv, Sokolovská 136, 180 00 Praha 8 – Karlín

plk. v. v. Peter **HUJVAN**, Nábřežie arm. gen. L. Svobodu 34, 841 04 Bratislava

PODMIENKY PUBLIKOVANIA VO VOJENSKEJ HISTÓRII

V prípade poslaných príspevkov treba dodržiavať príslušné spracovateľské normy: 30 riadkov na jednej strane, 60 úderov v riadku, a to v textovom editore WORD 6 na diskete a vo dvoch výtlačkoch. Vedecké štúdie nesmú presiahnuť 40 strán textu. Každý príspevok musí obsahovať meno a priezvisko, adresu trvalého bydliska, rodné číslo a podpis autora. Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

SLEPCOV, Igor: Z histórie Karpatskej ofenzívy
ruských vojsk v rokoch 1914 – 1915 3

HRONSKÝ, Marián: K národnostnej otázke v rakúsko-uhorskej
armáde za prvej svetovej vojny – (zastúpenie Slovákov
v jednotkách pechoty a jazdeckta v roku 1918)..... 14

KATREBA, Zoltán: Vojenské a politické kroky Slovenskej republiky
pred vstupom do vojny proti Sovietskemu zväzu 36

VÝBOH, Jozef: Vojenské obvody a vojenské výcvikové priestory ASR,
Vojenské lesy a majetky SR – ich vznik a stručný vývoj do roku 1999 57

Dokumenty a materiály

SEGEŠ, Vladimír: Reflexia vojenstva
v Dekádach uhorských dejín Antonia Bonfiniho 76

MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: Průvodce po mobilizované čs. branné
moci v době mnichovské krize na území Slovenska a Podkarpatské Rusi 89

CHORVÁT, P.: „Prešov v poľskej kampani“ (K problematike
významu mesta Prešov a jeho okolia v období účasti Slovenska
na nacistickej agresii proti Poľsku v roku 1939) 107

HUJVAN, Peter: Nikdy nezabudnem! I. (Od Kyjeva po Duklu) 119

Recenzie

MAŤOVČÍK, Augustín a kol.: Reprezenačný biografický
lexikón Slovenska (M. Čaplovič)..... 131

WILLIAMSON, Gordon: Věrnost je mou ctí. Osobní výpovědi
bývalých příslušníků SS (S. Chytka) 134

BETTS, Richard K. (ed.): Conflict after the cold war: Arguments on
causes of war and peace 139

Anotácie, glosy 143

Kronika..... 155

INHALT

Studien

SLEPCOV, Igor: Aus der Geschichte der Offensive
der russischen Truppen in der Karpaten 1914 – 1915 3

HRONSKÝ, Marián: Zur Nationalitätenfrage in der
österreich-ungarischen Armee in den I. Weltkrieg (Vertretung
der Slowaken in den Infanterieeinheiten und Reitereinheiten im 1918) 14

KATREBA, Zoltán: Die militärische und politische Schritte
der Slowakischen Republik vor ihren Antritt in den Krieg gegen die Sowjetunion 36

VÝBOH, Jozef: Militärbezirke und Übungsgebiete der Armee
der Slowakischen Republik und die Militärforstwirtschaft
der Slowakischen Republik – deren Gründung und kurze Entwicklung bis 1999 57

Dokumenten und Materialien

SEGEŠ, Vladimír: Die Reflexion des Militärwesens
in der Dekaden der ungarischen Geschichte von Antonio Bonfini 76

MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: Der Führer durch
die Mobilmachung der tschechoslowakischen Wehrmacht
in der Zeiten der München-Krise auf dem Gebiet der Slowakei 89

CHORVÁT, P.: „Prešov in der polnischen Kampagne“
(Zur Problematik der Bedeutung von Stadt Prešov und deren
Umgebung in der Zeiten der Beteiligung der Slowakei
an der nationalsozialistischen Agresion gegen dem Poland im 1939) 107

HUJVAN, Peter: Ich vergesse niemals! I. (Von Kiew to Dukla) 119

Rezensionen 131

Anotationen, Glossen 143

Chronik 155

CONTENTS

Studies

SLEPCOV, Igor: From the history of the Carpatho-Ukrainian offensive of the russian troops in 1914 – 1915.....	3
HRONSKÝ, M.: To the ethnic problems within the Austrian-Hungarian army during World War I. Slovak representation in the infantry and cavalry troops in 1918	14
KATREBA, Zoltán: Military and political measures before the Slovak Republic's entrance in the war against the Soviet Union	36
VÝBOH, Jozef: Military districts and military training areas of the army of the SR and military forests and real estates of the SR – their establishment and brief development until 1999	57

Documents and materials

SEGEŠ, Vladimír: Reflection on the military in the Decades of hungarian history by Anthony Bonfini.	76
MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: A Guide to mobilised Czechoslovak defence power in the period of the munich crisis on the territory of Slovakia and the Carpatho-Ukrainian	89
CHORVÁT, P.: „Prešov in the Polish Campaign“ (To the problems of the town of Prešov and its surroundings significance in the period of Slovakia's participation in the nazi aggression against Poland in 1939).....	107
HUJVAN, Peter: „I will never forget!“ I. (From Kiev to Dukla).....	119
Reviews	131
Annotations, Glossaries	143
Chronicle	155

VOJENSKÁ HISTÓRIA 2/2000

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR vo Vydavateľskej a informačnej agentúre
v spolupráci s Vojenským historickým ústavom.

Na obálke: Bitka pri Rozhanovciach z Obrázkovej kroniky

Šéfredaktor Mgr. Ladislav Sokol
Grafická úprava Alena Madajová a Attila Molnár

Redakčná rada: plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda), PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Silvia Čordášová, PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), plk. PhDr. Ivan Gosiorovský,
PhDr. Marián Hronský, CSc., PhDr. Vladimír Segeš, Mgr. Ladislav Sokol, PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
pplk. Peter Turza, PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Mgr. Mária Stanová (tajomníčka)

Schválené do tlače dňa: 28. júna 2000
Registračné číslo 1713/97

Rozširuje Vydavateľská a informačná agentúra, Kutuzovova 8, 832 47 Bratislava

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

via@mod.gov.sk

ISSN 1335-3314
